

A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése

0. Egy régóta várt, igen fontos munkával gazdagította az egész finn-ugrisztikát Leningrádban működő osztják kollégánk, N. I. TERÉŠKIN, amikor megjelentette keleti osztják szótárát (Н. И. Терешкин, Словарь восточнохан-тыйских диалектов. Наука, Ленинград 1981). Az osztják nyelvjárásokat tanulmányozó kutatók számára nélkülözhetetlen forrásmunkáról van szó, többek között azért, mert eddig nem vizsgált nyelvjárásokból is közöl bőséges anyagot. Különösen becsesnek tartom a Szalim folyó vidékéről (helyi osztják nyelvjárásban: *sotəm*, l. *javərt* alatt 62. l., oroszul: *Салым*) gyűjtött nyelvjárési anyagot, mivel eddig erről alig voltak adataink, az osztják nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyéről is csak rendkívül hézagos információkat tartalmazó megállapításokat olvashattunk.

1. Mielőtt Terėškin e szép munkájának segítségével megkíséreljük megismerni a Szal. nyelvjárást, kideríteni a többi nyelvjáráshoz fűződő viszonyát, előzetes tájékozódás végett talán nem érdektelen a vele kapcsolatos kis számú közlést fölleveníteni.

K. F. KARJALAINEN az irtisi nyelvjárás csoport tagjaként említi (FUFA 2: 77). Ennek az oka nyilván abban keresendő, hogy Szal. adatai felső-demjankai nyelvmesterétől (DN) származnak (KT XII, l. még STEINITZ, DEWO 03), így azok megbízhatóságához természetesen némi kétség fér. — S. PATKANOW és D. R. FUCHS (= FOKOS DÁVID) véleménye szerint a szalimi átmenetet képez a déli csoportot alkotó irtisi és a keletihez tartozó szurguti nyelvjárások között (Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. Budapest 1911. 6–7). — W. STEINITZ már a három keleti nyelvjárás csoport (szalimi, szurguti, vachi-vaszjugáni) egyikeként említi (l. Языки и письменность народов Севера. Ленинград 1937. 196 [= Ostjakologische Arbeiten IV. Budapest—Berlin—Den Haag 1980. 8], Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Leipzig 1950. 9), de periférikus, átmeneti nyelvjárásnak is minősíti (ÖEST 30: 691 [= Ostjakologische Arbeiten IV, 83]). — N. I. TERÉŠKIN egy, a a Языки народов СССР című sorozat harmadik kötetében (Финно-угорские и самодийские языки. Москва 1966) közölt, ún. középobi osztják nyelvtani leírásában röviden tájékoztat az osztják nyelvjárásokról is. Ebben két keleti nyelvjárás csoportot különböztet meg: a magánhangzó-harmóniát ismerő, négy múlt idővel rendelkező vachi-vaszjugánit és a harmónia nélküli, két múlt idős szurgutit, ez utóbbin belül tartja külön említésre méltónak az ún. agáni-jugáni és a szalimi nyelvjárást. Úgy látom, hogy a Szal.-t az előbbitől (és nyilván az összes Szur. dialektustól) az Ag. J 4 ~ Szal. t megfelelés alapján különíti el (i. m. 340–341). Most megjelent

keleti osztyák szótárának bevezetőjében (4) — Steinitzhez hasonlóan — három keleti csoportot (VVj. Szur. Szal.) említ. A szaliminak, mint szótárának hivatkozott bevezetőjében írja, a szótárban két változata van képviselve, amelyek beszélői ma már egymással elvegyülten élnek (uo.).

Az eddigiekből tehát némileg ellentmondásosnak tűnik a Szal. dialektus nyelvjárási hovatartozásának megítélése. Terëskin most megjelent szótára szalimi adatainak hasznosításával kísérletet teszek arra, hogy megnyugtató választ találjak a szalimi besorolására vonatkozó kérdésre.

Úgy gondolom, hogy egy hangtörténeti vázlat keretében ismertetett fonémarendszer és az alaktani sajátosságok számbavétele elégséges alapul szolgálhat ahhoz, hogy az eddigi, sejtésszerű dialektológiai besorolás helyett végre hitelesen határozzuk meg a szalimi nyelvjárásnak az osztyák nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyét.

1.1. Transzkripcióját fonematikusnak minősíti Terëskin (9), így volta-képpen megkíméli anyagának feldolgozóit a fonémák meghatározásának fáradtságos munkájától. Tapasztalataim szerint az adatok közlésmódjában előfordulnak bizonyos következetlenségek, sőt ellentmondások is, amelyek részben a többször előforduló szavak összevetésével és a hangtörténeti szempont előtérbe állításával küszöbölhető ki, hiszen csak ilyen közvetett módon nyílik lehetőség arra, hogy egy fölöslegesnek vélt vagy hiányolt diakritikus jel, esetleg egy nem várt betű (hangalak) kapcsán megnyugtató módon foglalhassunk állást (a szótár nyomdatechnikailag olyan eljárással készült, amely kizárta a kétszeri-háromszori korrigálást és így méltánytalanul sok sajtóhibával van megterhelve az egyébként kitűnő munka).

2. Hangtan

2.1. Első szótagi vokalizmus

Célszerűnek látszik először azt megvizsgálni, hogy az ősztyák magánhangzóknak mikor milyen folytatóik vannak, illetve milyen jelekkel vannak azok a szótárban visszaadva.

*a: A palatoveláris mássalhangzók előtti pozícióban *a*, egyébként rendszeren *o* képviseli, pl.

ayət (11), 'блевотина' (11), *jay* 'народ' (61), *jayərt* 'развалина' (62), *kaḳta* 'подавиться' (142), *kaḳta* 'рассохнуться' (142), *naḳər* 'шишка' (278), *naḳət* 'низкий' (297), *waḳta* 'просить' (507) — de: *təwəttə* 'грести' (194)

kaḳḳta, *kaḳḳta* (!) 'залезать' (145), *taḳḳ* 'спинной плавник' (195), *laḳəjta* 'потрескаться' (227), *paḳḳ* 'мухомор' (339), *paḳḳət* 'лопатка' (340), *saḳəjta* 'черпать' (412), *waḳḳta* 'тесать' (507), *saḳḳəp* 'лыжная палка' (417) *ot* 'год' (13), *otəḳ* 'конец' (15), *otəsta* 'сидеть' (15), *kojteḳə* 'попасть' (143), *kojəḳ* 'зола' (143), *koḳəp* 'сеть' (144), *tor* 'сор' (196)

*ə: A palatoveláris mássalhangzók szomszédságában *e*, egyébként *i* a folytatója, pl.

keḳam 'плесень' (160), *keḳrem* 'горький' (161), *keḳət* 'кузов' (162), *keḳə* 'заразная болезнь' (163), *keḳə* 'мешок' (163), *keḳta* 'остаться' (164) — de: *kaḳəḳəḳ* 'крепкий' (162)

eyəttə 'вешать' (58), *jeḳə* 'речка' (76), *teḳət* 'кедр' (209), *teḳət* 'гнездо' (468) *šimət* 'мало' (42), *it* 'нижний' (58), *jiḳ* 'кровавая жертва' (76), *tit* 'рукав одежды' (210), *lipət* 'лист' (234) — de: *jəntəp* 'игла' (76)

*o: A palatoveláris mássalhangzók előtt o, egyébként u a folytatója, ill. (*k >) k után mindkét folytatóval találkozunk, pl.

rok 'воротник' (404)
 šoyta 'свистеть' (43), joy tasta, jowtasta 'махать' (77), kroyatta 'бежать' (166), toy 'круг' (210), toyas 'друг' (211), loy 'яр' (235), noyta 'клевать' (288), noytasta 'гнаться' (313), oy, oy_o 'голова' (323), soyam 'нора' (432)
 šonkta 'пинать' (43), loŋkə 'блок' (235), monkəsta 'вытирать' (262), onk 'сера' (328)

kot 'кашель' (167), konnta 'клеить' (171), kor 'канал' (172) — kujteya 'метать икру' (167), kutta 'слышать' (168), kuləŋk 'ворон' (170), kurə 'опасливый' (173), kus 'звезда' (174), kus 'двадцать' (174), — de: kotəm (343, pā alatt) ~ kutəm 'три' (168); kōləŋkta 'зацепиться' (170)

šunšə 'веревка' (44), tunt 'гусь' (24), tutta 'купить' (213), numən 'наверху' (369), nurəm 'болой' (315), punšəmtta 'открыть' (369), runi 'сережка' (405), šušta 'шагать' (434) — de: šop 'обрубок' (44); onł 'массовый заход рыбы в реки. . .' (328); jum, jüm (ü ?!) 'черемуха' (79); muš, mōš 'болезнь' (259); tūj 'палец' (211); tūjta 'петь' (211), ūlla 'плыть' (330)

*o: „Szabályos” folytatóinak kiderítése igen nehézkes, mert a szótár vonatkozó adatai igen tarka képet mutatnak. Szókezdő (*kš >) k utáni helyzetben ő, o, ă, *γ (> γ, γ_o, w) előtt ő, ă, o, *η (> η, η_o) előtt á, o, a, ó, a *wok, *woγ szegmentumban ő, o, egyéb környezetben ő, ă, o, u jelöléssel találkozunk, pl.

kōt 'ель' (167), kōmləŋ 'пузырь' (170), kōmitəy 'ничком' (171), kol 'толк' (169), kol 'шель' (169); kăšŋə 'муравей' (164)

jōy_ora, jōwra 'кривой' (67), jōwarta 'завертывать' (79), kōy, kōw 'долгий' (165), nōyə 'мясо' (312), ōy_o, ōw 'течение' (324); tūy_oər 'кольчуга' (211), sāy_o, sōw 'червь-короед' (432), jōyat 'лук' (78), poyat 'запруда' (368), oyat, oy_oət 'нарта' (30); tōy_o, tāw (!) 'лошадь' (210)

āŋət 'дупло' (328), āŋ.təŋ: ā. juy 'дуплистое дерево' (328), āŋtəp 'копье' (328), āŋ 'отверстие' (334), toŋk 'пригар' (493), toŋkəm 'горелый' (494); (*soyən > *soŋən >) saŋən, sōŋən 'чуман' (432)

wōkta 'квакать' (526), woyət 'тонкий' (526)

tōtəpər 'ботало' (212), tōrt 'корень' (212), mōšə, măšə 'до' (259), nōmta, numta 'помнить' (288), nōmaksata, numaksata 'думать' (289), ōnt 'нутро' (327), ōntər 'долгота' (327), ōnatta 'привыкнуть' (327), pōj, pāj 'наст' (368), pōtən 'конопля' (369), puł 'сало' (369), pōn 'морда' (369), pōsta, pusta 'дойти' (371), toŋł 'навоз' (470), turtitta 'храпеть' (471), torəm 'бог' (471), woj 'жир' (526), wōjəmtta 'уснуть' (527), worəp 'бандаж' (528)

*u: γ előtt u, η előtt és w után o, egyéb környezetben u és ū betűvel jelölt hang a folytató, pl.

muyə 'сквозь' (267), muyət 'проток' (267), muyət 'печень' (267), puyət 'юрты' (381), puyə 'запуха' (381), puytəm 'щека' (381), suytəp 'краска' (440), suyət 'нитка' (440), tuyər 'хвоя' (478) — de: jūy 'дерево' (87) ~ juy: šəŋəs kār j. 'ольха' (40); sayət 'тесло' (440)

toŋk 'божество' (219), poŋkət 'чирей' (383) — de: sāŋ_oə, sōŋə 'попыня' (441); raŋk: r. jəŋk 'весенний наводок' (407), muŋkələŋ 'узловатый' (269) wōjəntta 'видеть(ся)' (531), wotə 'незнакомый' (531), wota 'знать, видеть' (531) ~ uteyə: sām pət u. 'видеться' (426)

jutta 'мять' (88), jump 'дуновение' (88), justam 'подарок' (88), ku 'мужчина' (187), kulə 'грязь' (190), kuŋłtata 'встречать(ся)' (190), kuŋł 'заря' (190),

kurá 'корыто' (191), *mustata* 'нравиться' (271), *nułam* 'рана' (320), *puj* 'зад' (382), *pun* 'волос' (383), *rut* 'русский' (407) — *kút* 'рыба' (192), *kút* 'шесть' (192), *püntša* 'открыть' (383) ~ *punšlamtta* 'открыть внезапно' (369), *müt* 'клятва' (268), *mürəp* 'кисть ягод' (270), *hüta* 'вместе' (319), *pütta* 'выткать' (382), *pül* 'кусочек' (382), *müjəptə*, *müjəptə* 'загадка' (268), *püt* 'котел' (385), *sürätta* 'тратить' (442), *tür* 'горло' (479)

*ä: Palatovelárisok mellett *a* vagy *ä*, egyébként legtöbbnyire *a* vagy *ä* betűvel jelölt magánhangzó a folytatója, pl.

añən 'подбородок' (21), *šayəptəta* 'душить' (39), *kätitta* (с: *kätajta* < *kätəjtä) 'посылать' (100), *kär* 'кора' (102), *təyatta* 'ждать' (197), *lāk*: l. *tunt* 'казарка' (228), *nāṅk* 'лиственница' (280), *pəyətta* 'ковать' (343), *lāk* 'край' (487) — *aṅkə* 'мать' (24), *aṅkət* 'столб' (24), *šakənta* 'задохнуться' (39), *jaṅk* 'гвоздь' (65), *tant* 'мука' (198), *taṅkə* 'белка' (198), *narə* 'сабля' (281), *natəm* 'язык' (299), *nañ* 'хлеб' (299), *paṅ* 'палец' (345), *sattta* 'быть слышным' (417) — de: *šəṅəs*: š. *kār juy* 'ольха' (40)

aj, *āj* 'маленький' (21), *aj*, *āj* 'новость' (21), *at*, *āt* 'не' (22), *atta*, *ätta* 'носить' (23), *atəmteyə*, *ätəmteyə* 'поднять' (23), *atəṅ*, *ätəṅ* 'утро' (23), *amp*, *ämp* 'собака' (24), *arə*, *ārə* 'песня' (25), *jasəṅ*, *jāsəṅ* 'разговор' (66), *tajəm*, *tājəm* 'топор' (197) — de: *tāt* 'война' (222)

*e: Legtöbbször *ä*, lényegesen ritkábban *ä*, néhány esetben *ə* és *e* képvisei, pl.

ätə 'крышка' (48), *ämta* 'сосать' (48), *ämərtəyə* 'черпать' (49), *āne* 'толстый' (49), *ätta* 'выйти' (50), *kārə* 'связка' (109), *tāpta* 'войти' (203), *mālək* 'тепло' (254), *māñ* 'сноха' (254), *mārə* 'время' (254), *nām* 'имя' (285), *pālək* 'половина' (357), *pāntta* 'скрыться' (357), *pārt* 'доска' (358), *rāp* 'гора' (402), *tāt* 'полный' (464), *wātə* 'олень' (521), *wātta* 'добывать' (521), *wātəm* 'мозг' (521), *wār* 'дело' (521), *wāt* 'пять' (523)

šār 'труха' (42), *kawəm* 'мочка' (105), *kätəṅ* 'олень' (106), *lakam* 'уголь' (231), *lāṅk* 'стрела' (231), *sām* 'глаз' (426), *sānə* 'гнида' (427), *sāsə* 'слопец' (427)

kat: k. *jəṅk* 'роса' (106), *kəšpəs* 'верх' (107), *səj* 'песок' (425)

et 'тело' (47) — de: *petəp*, *pätəp* 'черкан' (359)

*i: Szinte mindig *i* a folytatója, pl.

ikə 'старик' (52), *itam* 'стыд' (53), *jiməṅ* 'святой' (74), *jista* 'выть' (75), *kiñš* 'носок' (112), *minətta* 'гнуть(ся)' (257), *nim* 'нижний' (285), *pitta* 'падать' (363), *siṅk* 'головня' (429), *tin* 'пена' (466), *wiṅta* 'кричать' (523), *ne* 'женщина; жена' ~ *niṅam* ['моя жена'] (285)

*j: Folytatója legtöbbnyire *ä*, olykor *a* is, *k* szomszédságában és *η* előtt *ó* is jelentkezik; az *j-t követő palatovelárisok labializálódtak, ennek kötelező voltát kétségesse teszi a labializáltság következetlen jelölése, bár a kiegyenlítődes jeleként is értékelhető, pl.

šawəjta 'прятать' (39), *šayəṅ*, *šawəṅ* 'заяц' (41), *šāk* 'горе' (44), *šəṅət* 'покойный' (119), *kawə* 'молоток' (101), *kālə* 'болото' (119), *nawə* 'белый' (279), *nayərem*, *nawrem* 'ребенок' (308), *sawne* 'сорока' (434)

nayəṅ, *nawəṅ* 'пена' (315), *pəyərt*, *rawərt* 'бревно' (372), *raw* 'шишка' (373)

kōñ 'песец' (120), *kōr* 'печь' (120) — de: *kūkə*: *amp k.* 'сережка вербы' (107)

kāmən, *kōmən* 'на улице' (119), *jākta*, *jōkta* 'плясать' (85), *lāk*, *lōk* 'кольцо' (236), *lāk*, *lōk* 'дорога' (236), *lākənta*, *lōkənta* 'мотать' (236), *jāṅ*, *jōṅ* 'десять' (85), *lāṅkta*, *lōṅkta* 'закрывать' (237)

*ö: Leggyakoribb képviselői az *á* (ritkán: *a*) és az *ä*, a rá következő palatovelárisokat illetően l. az *ö-nél mondottakat, pl.

jáwra 'волк' (84), *jáwatta* 'кинуть' (85), *káw* 'камень' (116), *kát* 'рука' (122), *áwatta* 'верить' (331), *páwteya*, *páwta* 'мерзнуть' (354), *páñk*, *páñk* 'зуб' (373), *sáw*, *sáw* 'коса' (434), *tawtəm* 'вошь' (472), *táñkər* 'мышь' (214), *táñrəñ* 'сборчатый' (483)

čáwə (o: *š*-) 'почка' (41), *máwətnəñ*, *marwətnəñ* 'привычка' (251), *mákwənta* 'облезть (о шерсти)' (251), (251), *máwənt*, *máwənt* 'грудь' (263), *čáwə* 'дочь' (330), *čáwətaa* 'резать' (331), *páwta* 'трещать' (372), *wáw*, *wáw* 'сила' (528) — de: *məwə*, *máwə* 'изгиб' (253)

*ü: Szinte mindig *i* a folytatója, pl.

šiw 'туман' (46), *šin* 'мелкий сосняк' (46), *kitə* 'шурин' (125), *kitta* 'встать' (125), *tiwəptata* 'вынести' (219), *lintə* 'снегирь' (239), *niwta* 'видется' (287), *šiw* 'красота' (443), *šikəñ* 'красивый' (443), *šiwəs*, *šiwəs* 'ястреб-рыболов' (443), *tiwətatata* 'переводить' (465) — de: *jün* 'шнур' (89); *məwtəstə* 'кочка' (255), *rəwta* 'скакать' (407)

*ä: Palatoveláris mássalhangzók mellett legtöbbször *ä*-ként őrződött meg, egyéb helyzetben általában *ə*-vá labializálódott, pl.

čájta 'оставить' (151), *čáttá* 'пропасть' (151), *táwə* 'волна' (200), *máwta* 'ветла' (247), *náw* 'смех' (300), *náwərtta* 'лить' (302), *páw* 'сын' (348), *sáñkə* 'песок' (421), *táwta* 'бросать' (458), *táwta* 'хотеть' (461), *wáw* 'деньги' (514) — de: *čəpəl* 'щель' (160), *nəw* 'речка' (300); *arə* 'ребро' (32)

əwə 'счастье' (30), *əttá* 'спать' (30), *əwənt* 'изголовье' (32), *jəntta* 'играть' (68), *nəwəs* 'ум' (282), *nəwə* 'пихта' (303), *pəntta* 'положить' (351), *pəwət* 'протока' (353) — de: *šáwta* 'прямо' (40); *sáwta* ~ *səwta* 'засохнуть' (422), *təwənt* ~ *təwənt* 'легкие' (461), *nəwənt* 'скользящий' (306) ~ *nəwənt* 'скользить' (306)

*ə: *η* előtti helyzetben *ü*, *γ és *k előtt *ə*, egyébként legtöbbször *ə* vagy *ö* és *ä* képviseli; az *ö*osztj. *γ helyén *γ*, *γ* vagy *w* található, pl.

tüñ 'лето' (216), *tüñatta* 'читать' (216), *püñət* 'бок' (377), *süñ* 'край' (438), *jəwəntta* 'прийти' (81), *təw*, 'кость' (214), *təwənt*, *təwənt* 'величина' (214), *təwəntta* 'точить' (214), *nəwənt* 'соболь' (316), *pəw*, *pəw* 'ушко иголки' (373), *pəwta* 'путь' (374), *təw*, 'озеро' (473), *ləw* 'бухта' (237), *pəwənt* 'туша...' (375) — de: *nəw*, 'сук' (290), *wəksar* ~ *wəksar* 'лиса' (527)

jəw, *jəw* 'шов' (81), *jəwəntta* 'забыть' (83), *jəwəntta* ~ *jəwəntta* 'пятка' (84), *čəw* 'живот' (181), *čəw* 'образ' (183), *čəwənt* 'лебедь' (186), *təw* ~ *təw* 'таять' (215), *nəw* 'нос' (317) — de: *čəwəntta* 'кончиться' (178), *pəwənt* 'вьюга' (378), *səwənt* 'почка' (436)

*š: Ritka kivételtől eltekintve *š* (= Terəškin *ə*) a folytatója, pl.

šəñk 'жар' (47), *jəñkə* 'мокрый' (94), *jəpəl* 'тень' (95), *kəwə* 'светлый' (136), *kəwəntta* 'видеться' (136), *kəwəntta* 'искать' (138), *məw* 'земля' (272), *wəw* 'кровь' (532) — de: *kəw* 'выплыв' (135); *səw* 'мелкий' (446), *səwənt* 'рыхлый' (446)

*ə: *ö*osztj. palatovelárisok szomszédságában ritka kivételtől eltekintve *ü*-ként megőrződött, egyébként *ə*-vé delabializálódott; az *ö*osztj. *γ helyén *γ*, *w* található, pl.

küšəntta 'загореться' (126), *küš* 'промежуток' (133), *küš* 'ноготь' (128), *küšəntta* 'локоть' (129), *küš* 'нога' (130), *küšar* 'бурундук' (135) — de: *kəwə* 'самка' (123), *kəwəntta* 'рвать' (123) ~ *kəwəntta* 'оторвать' (123); *kəw* 'амбар' (127), *kəw* 'куча' (128)

čükw 'крошка' (46), *tükwəntta* 'кинуться' (220), *lük* 'глухарь' (240), *pükwəntta* 'пуховина' (386), *pükwəntta* 'зоб птицы' (386)

tūγ, *tūw* 'он' (219), *rūwatta* 'мешать' (408), *sūwmat*, *sūγ mat* береза' (444), *sūγəs*, *sūwəs* 'осень' (000) — de: *tūγər*, *tawər* 'труха' (480)
jūŋkat 'валежник' (89), *tūŋk* 'клин' (220), *rūŋkta* 'бresti по воде' (408),
tūŋk 'озерная водоросль' (481)
šənš 'спина' (45), *šəšta* 'наставить' (45), *jəntə* 'тетива' (86), *jət* 'сустав' (87), *jata* 'идти' ~ *jūwa* ['иди'] (87), *təj* 'жельч' (217), *nət* 'рукоятка' (292),
ətta 'затопить' (335), *ərə* 'лишний' (335), *səj* 'шум' (439), *səjta* 'плевать' (439),
təj 'вершина' (479)

Terėskin szalimi adatainak első szótagában a magánhangzók jelölésére az alábbi jeleket találjuk: *a, ā, o, u, ā, e, i, ō, ū, ā, ő, ũ, ā, ə, ũ*. A szótár 9–10 lapján közölt jegyzékből az derül ki, hogy Terėskin fonematikus lejegyzésben közli anyagát, de az ott megadott listában a felsoroltak közül csak az alábbiak találhatók meg: *a, ā, o, u, e, i, ā, ő, ā, ə, ũ*, nem szerepelnek tehát a következők: *ā, ō, ū, ũ*. A szótárban követett alfabetikus sorrend ismertetésekor a hiányolt jelek közül találkozzunk az *ā*-vel és az *ō*-vel, de az *ū*-vel és az *ũ*-val nem „*a (ā), ā, ā, ā . . . e, i, i . . . o (ō), ō, ő, ő . . . u, ū, ũ . . . ə*” (8), ahol a zárójelben közölt betűk a megelőzők alá soroltatnak be. A VVj.-ben szereplő *ā* hiánya (amely a szócikkek tanúsága szerint az *ā* előtt áll) csak sajtóhiba lehet, talán az *ū*-é is, amely a szalimin kívül a szurguti nyelvjárások egy részében is megtalálható (ha az *ā*-t az *a* alá sorolta be Terėskin, az *ū* az *u* alá tartozik, amint erről a szótárban való nyomozás során meggyőződhetünk). Az *ũ* valószínűleg csak a *jūm* 'черемуха' (79) szóban szerepel a *jum* alak mellett; az előbbiben talán *ū* van, így az *ũ* törölhető. Már most az a kérdés, fonéma-e az *ā, ō, ū*. Ha igen, a fonémarendszer így festene:

	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ū</i>
	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>
<i>a</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	

			<i>ũ</i>
	<i>o</i>	<i>ə</i>	
<i>ā</i>		<i>ā</i>	

Terėskin a szalimi nyelvjárásnak két változatát szerepelteti szótárában (4), de e két változat sajátos vonásairól semmit nem közöl, még az alakváltozatok esetében sem (l. a fenti példatárban pl. az *ö alatti, *ā*-t és *ō*-t tartalmazó párhuzamos alakokat), bár sejthető, hogy ezen alakváltozatok nem egyszer a két-féle szalimi tájszólást képviselik. Mivel alapvető információk hiányoznak, meg kell kísérelnünk a kétféle szalimi tájszólást elkülöníteni, de elkerülhetetlenül ki kell tekintenünk a szomszédos (szurguti és irtisi) nyelvjárások fonémarendszerére, valamint egyúttal a jelölésbeli következetlenségek és hibák korrigálására is törekednünk kell.

Az ősosztj. *a és *ā a Szal.-ban mintha részben egybeesett volna, míg a szomszédos területekre ez egyáltalán nem jellemző:

Ősosztj.	Szur.	Szal. Irt.
* <i>a</i>	<i>a/ā</i>	<i>o; a + pal.-vel. msh</i>
* <i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā, a, ā ā</i>

Nehéz volna okát adni annak, miért hol *ā*, hol pedig *a* az *ā folytatója palato-velárisok szomszédosságában; ez utóbbiról talán csak véletlenül maradhatott le le a palatalitás jele (vagy esetleg az *ā* az egyik, az *a* a másik szalimi tájszólásra

jellemző). Az egyéb környezetben előbukkanó, nem gyakori *a*-val kapcsolatban is ezt látom elfogadható feltevésnek. Az *á*-t mindig az olyan alakpárok egyik tagjában látjuk, amelyek másik tagjában *a* van, ezért feltehető, hogy ezek a párhuzamos alakok a kétféle szalimi tájszólást reprezentálják. Az *á*-ról így nyilatkozik Terëskin: „*a*-образный гласный, заметно огубленный, характеризуется сильно отодвинутой артикуляцией” (9). Tapasztalatból tudom, hogy a szurguti nyelvjárásokra (ill. egy részükre) ez feltétlenül igaz, de ott az *á* őszosztj. **a*-ra megy vissza, míg az **ä* ($> *a$) $> \hat{a}$ váratlan fejlemény volna. Ha az alakváltozatok a szaliminak csakugyan két különböző variánsából származnak, akkor azok az eddig szemügyre vett magánhangzók esetében így különíthetők el:

Őszosztj.	Szal. A	Szal. B	Környezet
<i>*a</i>	<i>a</i>		pal.-vel. msh.
	<i>o</i>		egyéb
<i>*ä</i>	a) vagy <i>ä</i> ,	a) vagy <i>a</i> ,	pal.-vel.
	b) vagy <i>a</i>	b) vagy <i>ä</i>	msh.
	<i>a</i>	<i>ä</i>	egyéb

Az **ä*-nek a palatoveláris környezetben tapasztalható folytatóra közölt megoldási variációk közül az a)-t tartom valószínűbbnek, mert így az **ä* folytatója mindkét nyelvjárási változatban palatoveláris környezetben előbbre képzett, mint egyébként. Hangtörténeti megfontolásokból és a szomszédos nyelvjárások vallomásából kiindulva azonban azt vélem a legmegnyugtatóbbnak, ha az **ä* folytatóit minden környezetben az *ä* fonéma variánsainak tekintjük.

A szalimi dialektus teljes magánhangzóinak körében az **j*-nek és az **u*-nak vannak még kettős képviselői. $*j > \hat{a}$, $\hat{o}$, $*u > u$, $\hat{u}$. Az *ä*, $\hat{o}$ egyező környezetben található, valószínű tehát, hogy az alakváltozatok ez esetben is a két különböző tájszólásból származnak. Az *u* és az $\hat{u}$ ritkán fordulnak elő olyan párhuzamos szóalakokban, amelyek csak ezekben térnének el egymástól, de mivel azonos környezetben is gyakran feltűnnek, ezeket is a két tájszólás eltérő vonásai közé sorolhatónak gyanítom.

Őszosztj.	Szal. A	Szal. B
<i>*j</i>	<i>ä</i>	$\hat{o}$
<i>*u</i>	<i>u</i>	$\hat{u}$

Vajon miért sorolon az $\hat{o}$ -t a B-be, miért nem inkább az A-ba? Azért, mert ha az **ä* esetében az a)-nak valószínűbbként történő minősítése helytállónak bizonyulna, az **j*-nek az *ä* folytatója az A-ba, az $\hat{o}$ pedig a B-be illenék. Az $\hat{u}$ pedig sokkal inkább abba a rendszerbe illik bele, amelyben már ott az $\hat{o}$, mint az ilyent nem tartalmazóba.

Az ősosztják középső nyelvállású magánhangzók helyén levő, Terëškin által közölt adatok magánhangzói némileg zavarba ejtik az embert. Ha a leggyakoribb „folytatókat” nézzük, az alábbi kép tárul elénk:

Ősosztj.	Szal.	
	gyakoribb	ritkább
*o	ō, ǎ	ā, o, u
*e	ě	a
*ö	ǎ, á	

Ha a fenti ősosztják labiális magánhangzókat *η követte, a meglehetősen kis mennyiségű adatban *ā* vagy *á* és *ō* található. Ha hihetünk ezeknek az adatoknak, akkor a korai ősszalimiban az *ō és az *ō *ō-ben esett egybe *η előtti helyzetben. Mivel az *η előtti *o-nak éppúgy *ā*, *ō* a folytatója, mint az *ō-nek és az *ō-nek, az *o korai palatalizációjával számolhatunk, amely aztán részt vett az *ō > *ō > *ā*, *ō* változásban. Igaz ugyan, hogy az adatok száma csekély, de éppen ezek körében nem találtam kvantitásjelölésbeli ingadozást, következetlenséget, ezért afelé hajlok, hogy ezek egy speciálisan szalimi hangváltozást tükröznek. Emellett szól talán az is, hogy az *ηk előtti *o sem redukálódott: *tonk*, *tonkam*, bár az Irt. nyelvjárások hatása is szóba jöhet, vö. DN DT *tonx: pūl-t*. 'Schicht, die von angebrannter Speise auf dem Boden des Topfes zurückgeblieben ist' (KT 904).

E palatalizáció és nyíltabbá válás után a labiális magánhangzókat követő palatovelárisok labializálódtak, majd az *ō a Szal. A-ban delabializálódott (*ā*), míg a Szal. B-ben megőrizte labialitását (*ō*).

A fentiekből az látható, hogy mind az *ō-nek, mind az *o-nak van a Szal.-ban *ō* képviselője. Felmerülhet a kérdés: az *ō* vajon az *o* variánsa-e (ezt sugallhatja, hogy Terëškin az alfabetikus rend megállpaitásakor az *o*-t és az *ō*-t egy betűnek veszi), avagy önálló fonéma-e. Mivel a *k*-t és a *k*-t két külön fonémaként kell értékelnünk (l. lentebb), a Szal. *ō*-t az *o* kombinatorikus variánsaként könyvelhetjük el, hiszen az *ō* η és *k* előtt fordul elő, ηk és k előtt viszont nem, ott ui. *o* jelentkezik.

A 'залезать' igében a szabályos *kan*k- mellett szabálytalannak tűnő magánhangzót tartalmazó *kon*k- is szerepel. Ez lehet akár az ősosztják „illabialis ~ labiális magánhangzó” ingadozás megőrzése (l. alább), de az *o*-s forma esetleg a szomszédos Irt. nyelvjárásokkal való érintkezés eredménye is lehet.

A felső nyelvállású labiálisok közül az *ū eltűnt, *i*-vé delabializálódott. Mindössze egy esetben látszik úgy, hogy az *ū-nek Szal. *ū* volna a folytatója: V *jūn*, Vj. *ūn* ~ Szal. *jūn* 'шнур' (89). E szóban azonban az eredeti vokális *u volt, az *ū másodlagos, e két változat már a keleti ősosztjában egymás mellett létezett (vö. DEWO 377–378). Az *u-nak, amint a közölt példatárból látható, van *u* és *ū* képviselője, de biztosan legfeljebb azt állíthatjuk, hogy a *γ előtti *u nem lett *ū*-vé. Mivel az *ū* csak olyan környezetben található meg, amelyben az *u* is jelentkezik, talán helyesebb volna az *ū*-t az *u* fonéma fakultatív változataként számontartani és előfordulását egy esetleges fonéma-

hasadás csírájaként tekinteni. — Két szóban a palatovelárisok előtti **u* folytatójaként *a* látható: *sayət* 'текло' (440), *ranĕ*: *r. jənĕ* 'весенний поводок' (407). Az előbbi hangalakja a többi keleti nyelvjárásban *suγəl*, *suγel*, az Irt.-ben *soγət* (KT 843), az utóbbira csak keleti adatokat ismerek: *runĕ* (KT 802). Talán e két szóban *a* helyett Szal. *o*-nak kell lennie, hangképviselőjük ugyanis csak akkor felel meg a hangváltozási folyamatoknak. A *sōnə* 'попыня' melletti *sənə* (441) nem kevésbé szokatlan, bizonyára az előbbi az eredeti, s az utóbbi az egymás melletti *ōŋ* ~ *āŋ/āŋə* szegmentumot tartalmazó párhuzamos alakváltozatok analógiájára keletkezett.

Mint a fentebb közölt példatárból kitűnik, az óosztják középső nyelvállású magánhangzók szalimi folytatói is meglepően tarkák. Csak a palatoveláris zárhangok környezetében találunk biztosnak tetsző fogódzót: az **ō*-nek **ŋ* előtt mindig *ā*-vel, egyébként legtöbbször *ǎ*-vel jelzett hang a folytatója; legtöbbször az **e*-t is *ǎ* képviseli; az **o* esetében **ŋ* előtt *ā*-t, **ŋk* előtt *o*-t, egyébként *ǎ*-t, *ǎ*-t, *u*-t és *o*-t találunk.

Az állítólagos **o* > *o*, **ō* > *ā*, **e* > *ā* változás semmiképpen sem illik a hangváltozási folyamatok rendszerébe; ha sajtóhibával számolunk, gondunk megoldódik, tudniillik az ilyen *o*-t *ǎ*-ként, az *ā*-t *ǎ*-ként írhatjuk át. Az **o* *u* képviselője nem „hangtörvényszerű”, hanem biztosan a szomszédos déli nyelvjárások hatásáról árulkodik. Ugyanígy értelmezem a szabályos *tōγ* melletti *tāw* 'лошадь' (210) alakváltozatot is. Az **o*-nak tehát kétféle folytatója van, az *ǎ* és az *ā*, e fonémahasadás feltételei azonban nem állapíthatók meg. — Az **ō* helyén található *a* nyilván sajtóhiba *ǎ* helyett pl. a következő adatokban: *kasta* 'рвать' (123), *pawatta* 'купаться' (372). Nem ritka, hogy **γ* előtti helyzetben is *ā*-t ír Terėskin, ami éppolyan érthetetlen, mint az **o*-nak a fent említett, állítólagos megőrződése, és ez esetben is csak akkor juthatunk megnyugtató megoldáshoz, ha sajtóhibával számolunk és *ā* helyett *ǎ*-t írunk; ezt igazolják a *māγ* *atta*, *māwatta* 'ставить рыболовные снасти' (264) ~ *māγ* *titta* ua. (251), *sāwarta*, *sāγ* *arta* 'рубить' (424) ~ *sāwarta* ua. (423), *aγ* *minitta* [al] 'ласкаться' (11) ~ *āwamta* 'поцеловать' (331) szópárok is. — A fent elmondottak vonatkoznak az **e*-t képviselő, nem **k*, **ŋ* melletti *ā*-re is. Egyszer *ǎ* ~ *e* párhuzam is előfordul: *pātəp* ~ *petəp* 'черкан' (359), míg egy másik szóban csak *e*-vel találkozunk: *et* 'тело' (47). Szokatlan az *e* is, vagy a gyűjtő hallotta félre *ǎ* helyett, vagy ismét a déli hatás jöhet szóba, sőt még a rendhagyó képviselő sem zárható ki teljes bizonyossággal; ilyen szabálytalansággal én is találkoztam: Tra. P *wəli* 'Rentier' (ALH 27: 273) a várható és a többi Szur. nyelvjárásban adatolt *wāli* helyett, ilyenre Terėskin szurguti anyagában is van példa: Ag. U-Ag. Trj. J. U-J *wāti* ~ P *wəli* ~ Szal. *wātə* 'олень' (521), Szur. *jāčə* ~ *ječə* ~ Szal. *jāšə* 'середина' (69).

A redukált magánhangzók lényegesen kevesebb fejfájást okoznak, mint a teljes magánhangzók.

Az **ā* megőrződött *ǎ*-ként **k* mellett, **ŋ* és **γ* előtt, egyébként fakultatív az *ā* és az *ǎ* előfordulása.

Az **ǎ* megőrződött *ǎ*-ként **k* mellett és **γ* előtt, míg **ŋ* előtt *ǎ*-vé palatalizálódott, egyébként jobbra *ǎ*-val, ritkábban *ā*-val találkozunk. A *nuγ* 'сук' (290) magánhangzója hangtörténetileg nem lehet *u*, hanem csak *ǎ*; mutatis mutandis ugyanez érvényes a *ĕotta* 'кончиться' (178), *porγət* 'вьюга' (378) szókra is.

Az **ǎ*-t talán csak két szótól eltekintve *ǎ* (= Terėskin *ə*) képviseli: *kiš* 'выплыв' (135), *tiγtəmteγə* 'полететь' (465). Ezekben is inkább *ǎ*-t gyanítha-

tunk, vö. *təytəmətə* 'полететь' (482). Más nyelvjárásokban is van példa arra, hogy az *ě* helyett *i*-t jegyezték föl a gyűjtők: P *kilək* ~ Szal. *kələ* 'кулик' (137), Szur. *jiplipta* ~ Szal. *jəpləpta* 'мелькнуть' (75), Ko. *pit* ~ VVj. VK *pəl* 'Nest' (KT 777, PD 1806). Hasonló jelölésbeli ingadozásra az (*i >) *i* esetében is van példa: *pət-* ~ *pit-*: *məw šák_o pəttan?* — *əjmatə šák_o-pa əntə pitmen* 'какое несчастье с вами случилось? — никакого несчастье с нами не случилось' (44), vö. *pitta* 'попасть(ся); падать' (362, 363).

Az *ǫ folytatója *η és *k előtt mindig *ǔ*, voltaképpen *γ előtt is, *k után is legtöbbször ezzel a vokálissal találkozunk. Egyébként *ə* az *ǫ képviselője. A *tūγ_{ər}* ~ *təwər* 'трыха' (480) második változatában is *ǔ*-nek kell lennie, amint a többi hasonló mássalhangzó-környezetű adatban. A *kǫ > *kā* változás eredményét csak *kǎ*-ként fogadhatjuk el, de nem világos, hogy mikor lett a *kǫ *kǎ*-vé, ill. *kǔ*-vé. Hibásan lejegyeztnek gyanítom a *kəm* 'амбар' (127) és *kəmp* 'куча' (128) szokat is, helyesen talán: *kūm*, *kūmp*.

Az eddigieket összefoglalva közlöm, milyen magánhangzó-fonémákkal számolok a Szal. nyelvjárásban, ill. ha eltekintünk a szótárban föllelhető sajtóhibáktól és következetlenségektől, hogyan jelöli őket Terészkin:

fonéma	jelölése
<i>a</i>	<i>a</i>
<i>o</i>	<i>o, ǫ</i>
<i>u</i>	<i>u, ǔ</i>
<i>ǎ</i>	<i>ǎ, ǎ̃</i>
<i>e</i>	<i>e</i>
<i>i</i>	<i>i</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>
<i>ǫ̃</i>	<i>ǫ̃</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>
<i>ě</i>	<i>ə</i>
<i>ǫ̃</i>	<i>ǔ</i>

A magánhangzó-fonémák rendszere:

<i>u</i>	<i>i</i>	
<i>o</i>	<i>e</i>	
<i>a</i>	<i>ǎ</i>	
<hr/>		
<i>ǫ̃</i>	<i>ě</i>	<i>ǫ̃</i>
<i>ǎ̃</i>	<i>ǎ̃</i>	

A keleti nyelvjárások közül a pimivel mutatja a legnagyobb rokonságot (vö. HONTI: ALH 27: 271), a különbség csak annyi, hogy ott az őszosztj. *i megőrződött *i*-ként és az *a minden helyzetben *ǎ*-vá (és nem *o*-vá) labializálódott, így a fonémarendszerben a Szal. *a*-nak P *ǎ* felel meg. A déli nyelvjárások közül a DT-hez (erről l. W. STEINITZ, Vokalskizze der Irtysch-Mundarten. Kézirat) áll a legközelebb.

Az adatoknak a történeti szempontokat sem nélkülöző számbavétele és a fonémarendszer ismertetése után érdemes leírni azokat a hangtörténeti eseményeket is, amelyek eredményeként kialakult a Szal. nyelvjárás első szótagi magánhangzó-fonémáinak rendszere. Az őszosztják teljes vokálisainak változásai eredményezték voltaképpen a fonémarendszer átalakulását, míg a re-

dukáltak körében rekonstruálható hangváltozások csak az egyes redukált magánhangzók gyakoriságát befolyásolták. A magánhangzók rendszerében bekövetkezett változásokat mintegy megelőzve labializálódtak a labiális vokálisokat követő palatoveláris mássalhangzók.

$$(1) \quad \gamma \rightarrow \eta / \_ \text{ən}$$

$$(2) \quad o \rightarrow \ddot{o} / \_ \eta$$

$$(3) \quad \begin{bmatrix} \ddot{o} \\ o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \ddot{ɔ} / \_ \eta \\ ɔ / \_ \eta k \end{bmatrix}$$

$$(4) \quad \begin{bmatrix} k \\ \gamma \\ \eta \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} k_{\circ} \\ \gamma_{\circ} \\ \eta_{\circ} \end{bmatrix} / \_ \left[\begin{array}{c} \text{V} \\ + \text{round} \end{array} \right]$$

$$(5) \quad \begin{bmatrix} \ddot{o} \\ \ddot{u} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} e \\ i \end{bmatrix}$$

$$(6) \quad \begin{bmatrix} o \\ e \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} / \_ \left\{ \begin{array}{l} k_{\circ} \\ \gamma_{\circ} \\ \eta_{\circ} \end{array} \right\} \\ \ddot{o} \\ \ddot{a} \\ \ddot{ä} \end{array} \right. \end{array} \right]$$

$$(7) \quad \begin{bmatrix} ɔ \\ \ddot{ɔ} \\ a \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{l} o \\ \left\{ \begin{array}{l} \ddot{a} \\ o \end{array} \right\} \\ a / \_ \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \\ \eta \end{array} \right\} \\ o \end{array} \right]$$

$$(8) \quad \ddot{i} \rightarrow e / \_ \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \end{array} \right\}$$

$$(9) \quad \begin{bmatrix} \ddot{i} \\ e \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} i \\ e \end{bmatrix}$$

$$(10) \quad \ddot{o} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \ddot{o} / \_ \left\{ \begin{array}{l} k_o \\ \gamma_o \\ \eta_o \end{array} \right\} \\ \ddot{e} \end{array} \right\}$$

$$(11) \quad \delta \rightarrow \ddot{o} / \_ \eta_o$$

$$(12) \quad \check{a} \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} k \\ \_ \end{array} \right\} \left\{ \begin{array}{l} k \\ \gamma \\ \eta \end{array} \right\} \\ \check{a} / \_ \\ \check{a} \end{array} \right\}$$

2.2. Nem első szótagi vokalizmus

A nem első szótagi vokalizmus (és a nem szókezdő konsonantizmus) története alapvetően a tövek és a különféle toldalékformák történetének keretében írható le. Mivel ezekről a későbbiekben lesz szó, olyan mértékben, ahogy a rendelkezésre álló anyag mennyisége és megbízhatósága megengedi, itt példákat nem is idézek, csak felsorolom a legfontosabb változásokat.

$$(13) \quad \left\{ \begin{array}{l} a \\ \check{a} \\ \dot{i} \\ i \\ aj \\ \check{a}j \\ \partial j \end{array} \right\} \rightarrow \partial / \_ \#$$

$$(14) \quad \left\{ \begin{array}{l} aj \\ \check{a}j \\ \partial j \end{array} \right\} \rightarrow \partial j$$

$$(15) \quad \left\{ \begin{array}{l} \dot{i} \\ i \end{array} \right\} \rightarrow e / \_ \left\{ \begin{array}{l} k \\ p \\ n \end{array} \right\}$$

Így a nem első szótagi vokalizmus az alábbi képet mutatja:

$$\begin{array}{c} i \\ e \\ \underline{a} \\ \partial \end{array}$$

Terészkin időnként $\check{a}$ -t is ír az a mellett.

2.3. Mássalhangzók

A szalimi adatokban Terëskin az alábbi mássalhangzó-betűjeleket alkalmazza: *j, γ, γ_o, k, k_o, k̄, l, l̄, m, n, ŋ, ŋ̄, ŋ, ŋ_o, p, r, s, š, t, t̄, w*. A szomszédos osztják nyelvjárások és bizonyos hangtörténeti tények előzetes ismeretében fölmerül a kérdés, valóban annyi palatoveláris és kakuminális mássalhangzó-fonémával kell-e számolni, ahány Terëskin által fonémának minősített betűjelet a szótári adatok tartalmaznak.

Először talán a kakuminális mássalhangzókról tájékozódjunk. Az *l*-t elég következtesen jelöli, felesleges is itt példákat idézni rá. Az *n*-t illetően nehezebb helyzetben vagyunk, mivel gyakrabban nem jelöli, mint igen, de a többi nyelvjárás alapján sejthető, mikor kellene kakuminális *n*-nek jelentkeznie, pl. *kəŋən* 'шнурок' (136), *kənta* 'копать' (127), *kəŋəŋ* 'крепкий' (163), *kəntta* 'клеить' (171), *məŋənta* 'дремать' (260), *nika* 'колок' (285), *noŋətə* 'опереться' (288), *noŋəntta* 'клевать' (293) — *šən* 'мелкий сосняк' (46), *kəŋ* 'живот' (181), *moŋ* [ɔ: ŋ] 'половой орган' (261), *wəŋ* 'короткий' (512), *wəŋŋə* 'близко' (512). A *č előtti dentális nazális mindig kakuminális volt az ősosztjában, a Szal.-ban itt is kétféle jelölés látható, pl. *šəns* [ɔ: ə] 'колeно' (39), *šənšə* 'веревка' (44), *šənš* 'спина' (45), *šənš* 'блоха' (45), *kūŋšŋi* 'локоть' (129), *kəntša* 'искать' (138), *ənsə* 'сосна' (327), *pəntša* 'открыть' (383) — *kūŋš* 'носок' (112), *kūŋš* 'ноготь' (128), *kūntša* 'царапать' (128), *kəŋšə* 'назвничь' (181), de: *kəŋšə* 'узор' (154) ~ *kəŋšəŋ* 'пестрый' (154). Ezen adatokon végigtekintve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az *ŋ* fonémaként létezik a Szal.-ban, mégpedig az alábbi okok miatt:

- jelölésének elmaradása hiba (pl. sajtóhiba), amit mutat, hogy van kettős jelölésű, azonos tőből származó szópár,
- ha a szomszédos nyelvjárások az *nč kapcsolat folytatójában megőrizték, valószínű, hogy a Szal.-ban sem tűnt el az *n* — *ŋ* oppozíció,
- Terëskin jelölése szerint arra is van példa, hogy az *ŋ* magához hasonlítja a rá következő *n*-t: *wəŋŋə* < *wəŋ* + *nə*.

Az *n*-t tehát jelölendőnek tartom, ha egy-egy szóban a többi nyelvjárás tanúsága szerint *n van. Az *l̄* helyett azonban ésszerűbb *l*-t írni, hiszen egyéb laterális nincs a Szal.-ban, mivel az *l és az **l*₁ *l*-vé, az **l*₂ *l*-vé lett (a jövevényszavakban olykor *l̄* is előbukkan, pl. *isl̄i* < or. *ec̄lu* [57]).

Terëskin kétféle *k*-t ír, egy elülsőt (*k*) és egy hátsót (*k̄*). Az előbbi ősosztják palatális, az utóbbi veláris magánhangzók szomszédosságában található. Mivel hangrendi átcsapás az ősosztjától a mai szalimiig csak két esetben történt: *o > *ə*, *ó* *ŋ előtt (ahol az *ə* fonéma, az *ó* pedig az *o* fonéma variánsa), *i > *e* palatoveláris környezetben; a Szal. *k̄* így mind palatális, mind veláris magánhangzó mellett megtalálható:

$$\begin{array}{ll} *ka- > k̄o-, & *ki- > k̄e-, \\ *k̄ö- > k̄o-, & *ki- > ki- \text{ stb.} \end{array}$$

Mivel az *e*-t Terëskin minden kétséget kizáróan elülső vokálisként írja le (9), a *k*-t és a *k̄*-t is fonémaként kell értékelnünk, hiszen a *k̄* palatális és veláris környezetben is előfordul (itt érdemes emlékeztetni arra, hogy a Szal. *e*-nek a legalább ősosztják kori szókinszben csak az ősosztj. *i a biztos előzménye). A *kūt* 'рыба' (188) és *kūt* 'шесть' (192) *k*-ja szabálytalan, az előbbi Karjalainen anyagában is hasonló: DN-Sal. *kūt* 'Fisch' (KT 380, DEWO 466).

Labiális ősosztják magánhangzók utáni helyzetben, amint láttuk, a palatovelárisok labializálódtak, ám a labialitás jelölése nem következetes. Ez esetben is lehet szó lejegyzésbeli tévedésről, sajtóhibáról is, de még inkább arról, hogy kiegyenlítődés indult útjára, amely pl. $\gamma \sim \gamma_0 \sim w$ ingadozásként jelentkezik, miként az általam csak rövid ideig tanulmányozott Tra. és P dialektusokban (vö. ALH 27: 273). Feltűnő, hogy a $k-k_0$ pár mellett csak k -t találunk, k_0 -t nem, holott az $*\omega k$ és $*\omega k$ folytatójában (l. $*\omega$ alatt) várható lenne. Egyrészt a $k-k_0$, $\gamma-\gamma_0$, $\eta-\eta_0$ (nem minden helyzetben ingadozást mutató!) fonémapárokra, másrészt a gyakori hibákra és következetlenségekre utalva valószínűnek tartom, hogy a k -n kívül a hangtörténetileg indokolt pozíciókban potenciálisan k_0 fonémával is számolhatunk.

Még az ősosztják affrikáták szalimi folytatói érdemelnek meg egy rövid kitérőt: A $*č$ -t éppúgy t képviseli, mint a többi keleti nyelvjárásban és a déli osztjákban: A $*č$ helyén mindig $š$ található (a *čáwə* 'почка' [41] és a *kün-čep̄ta* 'царапнуть' [128] — vö. *künšep̄ta* 'цапать' [129] $č$ -je csak elírás lehet $š$ helyett), ez pedig élesen szembeállítja a szalimit a többi keleti nyelvjárással, a délivel is legfeljebb csak részben kapcsolja össze (megfigyeléseim szerint a déliben az $*nč$ folytatójában többnyire affrikáta, $č$, egyébként pedig gyakran szibiláns, $š$ jelentkezik, de ezek egymás közti viszonya és így fonematikus értékük megállapítása további, részletekbe menő vizsgálatot igényelne). — Az $š$ a déli nyelvjárásokhoz hasonlóan ritkán lesz t -vé zárhang előtt, voltaképpen csak t előtti helyzetben ismerek rá példákat, l. az $š$ -re, $nš$ -re ($< *č, *nč$) végződő igetövekből képzett főnévi igeneveket, de az $š > t$ változás ilyenkor sem kötelező, vö. *kāšta* ~ *kātša* 'связывать' (174). Egy elszigetelt szóban laterális előtt is találkozunk vele: *pōtlan* 'затылок' (380), vö. *pōš* 'зад одежды, обуви; затылок' (367), továbbá: Ni. *pātlan*, Kaz. *pōtlan* O *pātlan* 'Hinterkopf' (KT 751). — Egyszer n után rendhagyó módon t -t találunk a várható $š$ helyett: *mānta* ['жди'], vö. *māntša* 'ждать' (251), helyesen valószínűleg *mānša* ~ *māntša*, ehhez vö. *kənša* ['ищи'] ~ *kəntša* 'искать' (138).

A szalimi mássalhangzó-fonémák rendszere tehát az alábbi képet mutatja:

<i>p</i>	<i>t</i>		<i>t̄</i>		<i>k</i>	<i>k₀</i>	<i>k̄</i>	<i>?k₀</i>
<i>w</i>				<i>j</i>	<i>γ</i>	<i>γ₀</i>	(<i>χ</i>)	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>	<i>n̄̄</i>		<i>η</i>	<i>η₀</i>		
	<i>s</i>	<i>š</i>						
	<i>r</i>	<i>l</i>	(<i>l̄</i>)					

A zárójelben szereplők csak jövevénytörzésekben fordulnak elő: *isli* 'если' (56), *petuχ* 'петух' (359).

Az ősosztjától a szalamiig a mássalhangzó-fonémák körében bekövetkezett változások így írhatók le:

$$(16) = (1)$$

$$(17) = (4)$$

A (9) szabályban leírt hangváltozás után:

$$(18) \quad \begin{bmatrix} k \\ k_o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \left\{ \begin{array}{l} k/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{--- back} \end{array} \right] \\ \underline{k}/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{+ back} \end{array} \right] \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} k_o/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{--- back} \end{array} \right] \\ \underline{k}_o/ \text{---} \left[\begin{array}{l} \text{V} \\ \text{+ back} \end{array} \right] \end{array} \right\} \end{bmatrix}$$

$$(19) \quad \begin{bmatrix} k_o \\ \underline{k}_o \\ \gamma_o \\ \eta_o \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \left\{ \begin{array}{l} k_o \\ k \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} ? \underline{k}_o \\ \underline{k} \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{l} \gamma_o \\ w \end{array} \right\} \\ \gamma \end{array} \right\} \\ \left\{ \begin{array}{l} \eta_o \\ \eta \end{array} \right\} \end{bmatrix}$$

$$(20) \quad \begin{bmatrix} l \\ l' \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \Delta \\ \Delta' \end{bmatrix}$$

$$(21) \quad \begin{bmatrix} \Delta \\ \Delta' \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} t \\ t' \end{bmatrix}$$

$$(22) \quad \begin{bmatrix} \acute{c} \\ \check{c} \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} \acute{t} \\ \check{s} \end{bmatrix}$$

Megjegyzés: Noha a fentiekben meghatároztam a Szal. nyelvjárás fonémarendszerét, a dolgozat további részében is Teréskín lejegyzésmódját megtartva közlöm az adatokat, hogy az olvasó az eredeti írásmóddal minél nagyobb további anyagon vehesse egybe az eddig kifejtetteket. Mindössze egy

lényegtelen dologban térek el és tértem el eddig is Terëskin átírásától: a labializált palatovelárisok esetében én nem a betű fölé, hanem Steinitzet követve a betű mellé írom a labialitás jelét.

3. Tótani megjegyzések

Az ősosztják abszolút szóvégi vokálisok mind redukálódtak (az infinitivus-képző magánhangzójának és a lativusragnak a kivételével), pl. *-a/*-ä: *kārə* 'связка' (109), *-i/*-i: *jəŋkə: j. lot* 'лужа, топкое место' (94). Ugyanerre a sorsra jutott az *-aj/*-āj és az *-əγ/*-əγ szóvég is, pl. *kātə* 'покойник' (152), *šunšə* 'вепевка' (44). Ez utóbbi típusban azonban a birtokos személyjelezés egyes számú birtokra utaló sorának e. sz. 3. személyű alakjában megőrződött a γ: *wojγat: kōjjeγə w. wāt* 'кто убьет своего лося' (251), vö. *wojəməŋ* 'наш лось' (536), *woja* 'зверь' (508); a *kāšγat: attə k. soŋamta* 'выдернул свою саблю' (78) szóban aligha dönthető el, hogy a γ ugyanúgy értékelendő-e, mint az előbb említettben, vö. *kāšə* 'нож' (116), vagy pedig megmaradt az eredeti γ az eredeti 'kard' jelentésű szóban, vö. *kāšəγ: attə k.* 'сабля' (20); ha ez utóbbiról van szó, a várható alak Szal. *kāšγə lenne, vö. VVj. *kōčki*, Trj. *kōčyi* 'Säbel' (KT 446). Az elsőként említett szóhoz hasonló viselkedésről árulkodik a következő szópár is: Szal. *kānəkkə* 'налегко' (98) < Szal. *kānə*, vö. Szur. *kōnəγ, künəγ* 'легкий' (123), vagy esetleg csak arról lenne szó, hogy az intervokális γ *kk*-vá geminálódhat, különösen felső nyelvtálasú és redukált magánhangzó után, miként a többi keleti nyelvjárásban is, erre vö. *wiγət* 'кричит ~ *wikkətə* 'крикнул' ~ P *wiγ-* 'rufen' ~ *wikəli* [= *wikəli*] 'sie rufen ihn' (ALH 27: 273). (E legutóbbira emlékeztető eset az igék körében is előfordul, de nem tudom értelmezni: *lūtata* 'качаться' ~ *at lūtəγə* 'не качайся' (239). Egyébként az ősosztják vokálistól függetlenül minden -ə helyére -e lép a függő alakokban, legfeljebb a birtokos személyjelezésben találkozunk -a-val, akár az *-i/*-i- helyén is, pl. *itpə* 'перед': *ta itpəmə* 'впереди меня' (54). Az ə megmarad az abszolút paradigmában is esetragok előtt (mint a déliben), pl. *itpəmə* 'впереди' (54), (de a délitől eltérően) az abszolút paradigma többesjele előtt is, ha hihetünk az alábbi adatnak: *munlə* 'клуб или пара': *munlətat* 'клубами' (268). A *kārə* 'на охоту' (252, 428) vagy téves *kārəja helyett, vö. *kārə* 'местность' (157), vagy van *kār* tő is, vö. *kār kot iwət* 'от охотничьей избушки' (81). A (feltehetőleg) újabb kori jövevényszavak szóvégi -a hangja megőrződött, a vokálissal kezdődő szuffixumok ezekhez a keleti és déli nyelvjárásokban egyaránt ismeretes γ vagy j hiátustöltővel járulnak, pl. *petəγə* 'в беду', vö. *petə* 'беда' (359), *pilkaγət* 'с Филькой' (300), vö. *pilka 'Филька', *wāraməja: w. ti jəγ* 'вот и настало время', vö. *wārama* 'время' (519).

Az egyszótagú, magán- és mássalhangzóra is végződő ige-tövek szinte valamennyien adatolva vannak a szótárban, bár némelyikük csak infinitivusban. Legtöbbnyire a hangtörténet alapján várható módon viselkednek: *jətəγə* (o: *jəta, jətəγə*) 'статья; хотеть' (96) ~ *wərat jəγ* 'кровью обошлась' (68), *janlta jəγəw* 'мы стали пить' (65), *jəta* 'идти' ~ *jūwa* (imp) (87), *jūwəm* 'приехал' (100), *məta* 'дать' (276) ~ *məjtə* 'он отдал' (116), *tita* 'есть' ~ *tiwa* (imp) (209); a *tutəγə* 'нести' (480) felszólító módú alakját Terëskin *təwa* formában jegyezte le, ez talán téves, helyesen esetleg vagy *tūwa*, ehhez vö. *jəwəm* 'приехал' (482) (o:) *jūwəm* ua. (100), vagy *tuwa*, ehhez vö. *tuwəjəm* 'тебя унес' (52); a *nūwa* 'видеться' (287) ige tövében állandósult a w: *nūwət* 'видно' (uo.), *nūwəs: at n. usə* 'чтобы не было видно' (449). A *məta* 'дать' (276) és a *wəta* 'взять, брать' (533) finit formáira nem találtam adatot.

A tematikus igetövek elvesztették tövégi vokálisukat, pl. *otta* 'лежать' (30), *kätta* 'пропасть' (151).

Az **əj/*əγ* és **əj/*əj* ~ **i/*i* igeképzők folytatója egyaránt *əj* (tövégi helyzetben, de képzőbokrokban *i*, *k* és *p* mellett *e*), Terėskin olykor *i*-t vagy *ij*-t is ír *əj* helyett. Pl. **əγ*: *torəjta* 'дрожать' (462), *kūləjta* 'кататься' (127); **əj*: *orajta* 'ломать(ся)' (18), *sāwəjta* 'собирать... прятать' (39), *pəəjta* ~ *pəəita* 'моргать' (352), *wāryjta* 'пытаться' (519). — Némelykor zavaró anomáliákkal találjuk szemben magunkat, pl. VVj. *nālata*, Szur. *nāta* ~ Szal. *nōtajta* 'лизать' (303), V *sāylātā*, Szur. *sāylata*, *sāwlata*, Szal. *sāylata* ~ *sāyləjta* 'звякать' (415), VVj. *sōjəyta*, Szur. *sōjəyta*, *sūjəyta*, Szal. *səjta* 'плевать' (439). Ha figyelembe vesszük azt, hogy a **γ* a Szal.-ban el is tűnhetett, akkor a legutóbbi alak lehet szabályos is.

4. Alaktan

4.1. Személyjelölő szuffixumok

Az igei és a főnévi paradigmában szereplő személyjelölőket a legcélszerűbb egy olyan táblázatban bemutatni, amely lehetővé teszi a Terėskin és Steinitz által feljegyzett adatok összevetését, ill. a tárgyi és birtok-számjelekkel alkotott szegmentumokat tartalmazza.

A 108—109. lapokon közölt táblázathoz fűzött megjegyzések:

1. Az időjel nélküli múlt időben, activumban nem kötelező jelleggel az egynél több szótagból álló tövek után, pl. *jəytəγəγ* 'он выстрелил' (343).

2. A Steinitz közölte *əw* fonematikusan *əw*.

3. Csak egy adatot találtam rá, amelyben azonban a jelen idő *t*-je és a többes számú tárgyra utaló *t* helyén Terėskin csak egy *t*-t ír (még vö. a *t* tövű igéknek az activumi, indicativusi, jelen idejű e. sz. 3. személyű alakjára vonatkozó megjegyzést).

4. Két adatot ismerek rá: *jākərat tāyitən jəŋka* 'спустите якоря в воду' (65), *jākərat nōk atmitən* 'поднимите якоря' (65), de nem dönthető el róluk, hogy tárgyas ragozásúak-e, ha igen, egyes (**-itən*) vagy többes számú tárgyat (**-itən*) jelölnek-e, továbbá azt sem tudni, van-e egyáltalán kettős számú határozott tárgyra utaló tárgyas ragozás.

5. A mássalhangzós tövű rokonságnevek után: *up* 'тесть, свекор' (328) ~ *upəm* (23), *kū* 'мужчина, мужик, муж' (187), *kuj-* ~ *kujəm* (187), de: *kujem* (343, 393) (l. még a 6. megjegyzést).

6. Főleg az *-ə*-re végződő tövek után: *aŋkə* 'мать' (24) ~ *aŋkem* (400), *jajə* 'старший брат' (71) ~ *jajem* (134), *taŋə* 'отец' (491) ~ *taŋemat* (instr) (500), de: *taŋam* (81), *imə* 'старуха' (54) ~ *imetnə* (loc) (31), *mōhə* 'младший брат' (249) ~ *mōhit* (23), *nōγə* 'мясо' (312) ~ *nōγam* (110, 477), *nōγit* (23), *əpə* 'старшая сестра' (328) ~ *əpam* (400). Elvértve tehát az *-ə* töveken is megjelenik az *a* előhangzós személyjel, amely a mássalhangzós tövek esetében általánosult, pl. *nə* 'женщина', *nəŋ-* ~ *nəŋam* (285), *pət* 'ухо' (388) ~ *pətam* (523), *wāw* 'сила' (528) ~ *wāwam* (320), *wāwam* (178), *lāk* 'дорога' (236) ~ *lākam* (539), *otəm* 'сон' ~ *otman* (15), *nōγəs* 'соболь' ~ *nōγsam* (340), *nəγət* 'тропа' (236) ~ *nəγtama* (lat) (246), bár nem kivétel nélküli, hiszen itt meg az *e* fordul elő szórványosan: *sapət* 'шея' (417) ~ *sapte* ['твоя шея'] (45).

7. Egy adatot ismerek rá: **ərajtə* (part präs): *ərajtat* (417), vö. VVj. *oraγta* 'выть, скулить (о собаке, волке)' (329).

8. Valószínűleg csak *ŋəta*, ti. csak esetragos példát ismerek: *nəŋ kəŋŋətana əntə nəjtəsta* 'если не надеешься на своих оленей' (281), esetrag előtt pedig

c o n j u g a t i o									
passivum			a c t i v u m						
i n d i c a t i v u s									
			i n d						
			d e t						
			o b j						
			s g		d u		p l		
		TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.
sg	1	<i>əm</i>	<i>əm</i>	<i>am</i>	<i>am</i>			<i>tam</i>	<i>tam</i>
	2	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>a</i>			<i>ta³</i>	<i>ta</i>
	3	<i>ə, əγ¹</i>	<i>ə</i>	<i>tə</i>	<i>tə</i>			<i>tat</i>	<i>tat</i>
du	1	<i>(ə)mən</i>	<i>mən</i>		<i>təmən</i>				<i>təmən</i>
	2		<i>tən</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
	3	<i>(ə)γən</i>	<i>γən</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
pl	1	<i>aw</i>	<i>üq²</i>		<i>tüq²</i>				<i>tüq²</i>
	2		<i>tə</i>		<i>tən</i>				<i>tən</i>
	3	<i>ət</i>	<i>ət</i>		<i>et</i>				<i>tat</i>

a Szur. nyelvjárásokban is megőrződik az *n* személyrag, l. HONTI: NyK 78: 91, ALH 27: 277.

9. Egy adatot ismerek rá: *pöjtänkat*: *petux p.* 'крылья у петуха' (349), amelyben a tővégi *η* utáni *k* az eredetibb hangállapotot őrzi, ti. a keleti osztjákra az jellemző, hogy a *γ* részlegesen hasonul *k*-vá *η* után, és így az **ηγ > ηk* hangkapcsolat részeként a *du* jel *γ* eleme ebben a helyzetben nem nazalizálódott. A dualisjel után egyébként a többi keleti nyelvjárásban sincs birtokos személyjel, míg a déliben van.

A személyjelölő szuffixumokat bemutató táblázathoz az egyes részletkérdésekre vonatkozó észrevételek mellett szükségesnek látszik egy, az osztják nyelvtörténet szempontjából fontos megjegyzést tennünk: A szalimi nyelvjárásban az e. sz. 1. és 2. személyű birtokos személyjelek hangalakja a mássalhangzós névszótövek után egyes számú birtok esetén az első szótagi magánhangzó nyelvtörténetétől függetlenül — ritka kivételtől eltekintve — *a*, tehát alsó nyelvváltságú. Ez a körülmény még inkább megerősít abban a meggyőződésemben, amelyet már idestova tíz esztendővel ezelőtt előadtam e folyóirat hasábjain (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—318, még vö. NyK 78: 118, SFU 17: 36—41), és amelynek az a lényege — felfogásomban egy újabban beérett módosítással —, hogy a nem rokonsági viszonyokat kifejező, mássalhangzóra végződő egyszótagú vagy második szótagukban *ə*-val váltakozó *ə*-t tartalmazó főnevekhez az ősoosztják egy korábbi

conjugatio				declinatio					
activum				Px					
imperativus				num					
ind	det			num					
	obj			num					
	sg	du	pl	sg	du	pl			
TER.				TER.	ST.	TER.	ST.	TER.	ST.
				<i>am, am⁵ em⁶</i>	<i>am</i>	<i>ηatam</i>		<i>tam</i>	<i>tam</i>
<i>a</i>	<i>e</i>			<i>a, e</i>	<i>a</i>	<i>ηatan⁸</i>			<i>ta</i>
				<i>ət, et⁶ it⁶, at⁷</i>	<i>ət</i>	<i>ηət⁹</i>		<i>tət</i>	<i>tət</i>
				<i>mən</i>	<i>mən</i>			<i>təmən</i>	<i>təmən</i>
<i>itan⁴</i>					<i>ən</i>				<i>tən</i>
					<i>ən</i>				<i>tən</i>
				<i>əw</i>	<i>üü²</i>				<i>tüü²</i>
					<i>ən</i>				<i>tən</i>
					<i>et</i>				<i>tət</i>

⁵szakaszában járuló, csak felső nyelvállású magánhangzót tartalmazó birtokos személyjelek (pl. e. sz. 1. sz. **im/*im*) mellett megjelentek az alsó nyelvállású magánhangzós birtokos személyjelek is az e. sz. 1. és 2. személyben (így tehát: **am/*äm, *im/*im* stb.). Ezen birtokos személyjelek ma ismert disztribúciója az őszosztják felbomlása után alakult ki: a VVj. Szur. közös elődjében a nyelvállás szerinti harmónia vált uralkodóvá (amely végülis a birtokos személyjelezésben közönséges paradigmikus magánhangzó-váltakozást az első és a második szótagi alsó nyelvállású teljes magánhangzók disszimilációja révén kiváltotta), az O-ban és legtöbbször a Szal.-ban is az **am/*äm* stb. szilárdult meg, az északi nyelvjáróterületen (Ni. Ser. Kaz. Ber.) viszont az **im/*im* stb., míg délen mindkettő létezik, de csak a mai alsó nyelvállású első szótagi magánhangzót tartalmazó főnévtövekhez nem járulhat alsó nyelvállású magánhangzós birtokos személyjel, egyébként fellépésük tetszőleges. A Szal.-t nem érte el a VVj. Szur. közös előzményére jellemző disszimiláció, és így nem ismeri a paradigmikus magánhangzó-váltakozást.

Az olyan birtokos szerkezetekben, amelyeknek birtokos jelzője (is) főnév, meglehetősen gyakori, hogy a birtokszó a magyarhoz hasonlóan fölveszi az e. sz. 3. sz. birtokos személyjelet (egyes számú birtok esetén) (izafet szerkezet), pl. *ampam səjət* 'лай моей собаки' (240), vö. *səj* 'шум' (439), *pupə őrəjtət*: p. ő. *sət* 'слышно, как рычит медведь' (417), vö. **őrəjtə* (part präs) < **őrəjta* ~ VVj. *orəjta* 'выть, скулить (о собаке, волке)' (329) de: *kor kōn* 'внутренность

лося' (143), *jánk lanǰep* 'трещина во льду' (93). Egy esetben nem dönthető el bizonyossággal, birtokos szerkezetről van-e szó: *jeγə jánkat: j. j. nopta* 'на речке лед унесло' (76), ti. sajtóhiba esetén a 'jég' a mondat határozói bővítőménye is lehet: **jeγə jánkat nopta*.

4.2. Számjelek

a) A névszó abszolút paradigmájának számjelei

az egyes szám jele: *∅*

a kettős szám jele: *γən (kən)*

a többes szám jele: *t*

Pl. *sotəmγən: s. jayarta* 'к развликe двух Салымов' (62), vö. *sotəm: s. ikinə tuwəjən* 'унес тебя Хозяин верховий Салыма' (52), *kujγən: kat k.* 'двое' (141), vö. *ku* 'мужчина' (187), *kesγən: kət k.* 'два раза', vö. *kes* 'раз' (109); *jákarət* 'якоря', vö. *jákar* 'якорь' (65), *lukət* 'глухари' (465), vö. *luk* 'глухарь' (240), *ampət* 'собаки' (296), vö. *amp* 'собака' (24).

b) A névszó birtokos személyjeles paradigmájának személyjelei

az egyes számú birtok jele: *∅*

a kettős számú birtok jele: *ɲət (kət)*

a többes számú birtok jele: *t*

Pl. *wojəmən* (526, 536), vö. *wojə* 'зверь' (508), *kütəw* (124), vö. *küt* 'рыба' (188), *korɲətam* (281), vö. *kor* 'самец животного' (146); *səwtəm wittəm* 'моя красота, моя прелесть', vö. *səw* 'красота' (414), *wit* ua. (525), *kəpkantəmənə* (112), *kəpkən* 'капкан' (98), *koɲəptəmən* (428), vö. *koɲəp* 'сеть' (144).

c) A tárgyas ragozású igealakok számjelei

az egyes számú tárgy jele: *∅*

a kettős számú tárgy jele: *?*

a többes számú tárgy jele: *t*

Az alanyi ragozású és az egyes számú tárgyra utaló igealakok a személyragok hangalakjában különböznek egymástól, míg az egyes és nem egyes számúra utalók a tárgyi számjelben és az igerag előhangzójában. Mivel a szótárban nem találtam kettős számú tárgyra mutató igealakot, az sem állapítható meg, létezik-e egyáltalán ilyen paradigmásor; ha igen, a többi nyelvjárás ismeretében arra következtethetünk, hogy tárgyi számjelének meg kell egyeznie a kettős számú birtok jelével. Pl. *wărəm: ma nəman w.* 'я нарочно так сделал' (284), *soɲəmtə, joy.təptə: attə kəšγət s., timəŋ ikija tə j.* 'выдернул свою саблю и швырнул ее хозяину реки Тыма' (78); *jəɲəttəm: nəš mōšə j.* 'я совсем про них забыла' (320), *nəjətəstə: nəŋ korɲətəna əntə n. ka, ma korɲətam jika* 'если не надеешься на своих оленей, запрягай моих' (281), *sərtat: pəpə moɲ ampət kityə s.* 'медвежонок на две стороны расшвырял собак' (114).

4.3. Esetragozás

4.3.1. Főnevek

Az általam megismert anyag alapján legfeljebb öt esettel számolhatunk: nominativus, lativus, locativus, translativus, comitativus-instrumentalis. A keleti nyelvjárások néhány további esetragjának megfelelő suffixumának esetrag voltában nem vagyok biztos, ezekről l. alább.

Nominativus: *∅*

Lativus: a. Pl. *səmə: s. pitteγə* 'родиться (о человеке)' (426), *toɲəsa: tu* *aj jeγə t. potəkint* 'та самая речка вдруг выходит в море' (380).

Locativus: *nə*. Pl. *kätnä, asnä: uspiñjow k. möksəŋ a. səmätət* 'в Успиньев день муксун в Оби начинает подниматься' (446), *ampamnä: nõyəs a. imtətə* 'соболя собака моя схватила' (463), *məntemnä: jökətta m.* 'когда я уезжал из дому' (79).

Translativus: *yə, η-re* végződő főnevek után: *kə*. Pl. *ñayətə: kät n. jəta jəy* 'солнце стало снижаться' (297), *əjəŋkə, tətəŋkə: ə. t. jañta* 'пей на счастье, на здоровье' (30).

Comitativus-instrumentalis: *at*. Pl. *oyətət, ampat: jökta kār kot iwət tatəsəm amp o. a.* 'обратно (домой) от охотничьей избушки я тащил нарту вместе с собаками' (81), *katərat: jūwəm k.* 'я приехал на катере' (100), *muntətət* 'клубами' (268).

Az abessivusi *ləy folytatójának esetrag volta a legtöbb nyelvjárásban kérdéses, hiszen csak a VVj.-ben és az Irt.-ben fordul elő jelmorfémák után is. Alakja a Szal. nyelvjárásban: *tə*. Pl. *jəytəstə* 'сирота' (90), tkr. *jəyt(ə)-əstə* 'apátlan-anyátlan' (vö. Szur. *jəydəy-əsələy* uo.), *səjta-kajta* 'тихо-смирно' (445). Egy esetben az orosz eredetű *pes* 'без' előjáróval (!) is előfordul: *pes tāwtə* 'без лошади' (358).

A Szur. nyelvjárások approximativusi *nam/nām* ragjának Szal. megfelelője a hasonló funkciót is betöltő *nam*, pl. *konəŋnam ~ konəŋa* 'к (послелог)' (148), *otəŋnam: itən o. kirətəm jökə* 'в конце вечера повернулся домой' (113). A lativusi határozószókban feltehetőleg nyomatékosító elemként gyakori (a Szur.-hoz hasonlóan): *jökəŋam: j. məntəm sőkəkəŋ kät* 'домой возвращался целый день' (450), *kimnam* 'на улице' (108), *kötnam: k. kəjə?* 'куда попало в него?' (179), *niknām* 'вниз; к берегу' (285). Ezt a funkcióját igazolják a translativusragos határozószók is, pl. *kityənam: kimət kätnä məntəmən k. oməs-teyə kəpkanət* 'на второй день мы оба пошли ставить капканы' (114), *pəyənām: kütəm ot p.* 'три года назад' (392). E morféma eredeti nyomatékosító funkcióját mutatja a többi keleti nyelvjárás is, pl. VVj. *tinām* 'da' (KT 895), Vj. (*nõŋ*) *nõŋnām* 'du selbst' (MSFOu. 128: 164), *jöy jöynām* 'er selbst' (uo.), Tra. *ləy nam* ua. (NyK 80: 335), valamint Szal. *tüwənam* ua. (502), *tüwnam* 'другой, особый' (482), ehhez még vö. Terəskin anyagából: Ag. Trj. *panam, J U-J U-Ag. Szal. pānām* 'другой, иной; иначе' (339), továbbá: VVj. (*jor* →) *jor* 'Mitte': V *jornam* 'richtig; geradeaus (gegenüber), aufeinander zu', j. *tölyə* 'прямо говори, правду говори', Vj. *jornam jäsəŋlə* ua. (KT 180). — Eredeti, ugyancsak nyomatékosító szerepkörben található meg itt a lativusi funkciót is ellátó *pa* partikula is: *töypa ~ töypanam* (!) 'туда' (474), amely viszont, mint ismeretes, a V nyelvjárásban az *a/ä* lativusraghoz kapcsolódva vagy anélkül lett az approximativus ragjává.

Valószínű, hogy a Szur. nyelvjárások *pti/pti* distributivusi végződésének megfelelője látható a *tüŋəpta: kät t.* 'день за днем' (216), *pta* szegmentumában, amelynek hangtörténetileg szabályos hangalakja *ptə* lenne (talán téves lejegyzésről vagy sajtóhibáról van szó itt is), vö. Ag. Trj. *J ləŋəpti: kät* A. ua. (uo.).

A keleti nyelvjárásoknak van egy speciális comitativusragjuk is: V *na(t)/nā(t)*, Vj. *na'/nā'*, Szur. *nat/nāt* (< *nat/*nāt), amelynek Szal. megfelelőjére csak egy adatot ismerek, egy talán adverbiummá kövült főnévből bukkanom rá: *wāwnat* 'насильно, силком; через силу, с трудом' (528), vö. *wāw* 'сила' (uo.).

A V *oy/öy*, Vj. *ow/öw*, Szur. *ji* ablativusragnak ismereteim szerint nincs megfelelője a Szal.-ban, helyette a vele etimológiailag összetartozó *iwət* névutó használatos, amely a nyugati nyelvjárásokban igen általános: *ätə rək i.*

warəm nañ 'хлеб, испеченный из ржаной муки' (34). Tudtommal keleten csak a pimi dialektusban ismeretes még, ahol *ñwə* az alakja (NyK 80: 330). — A személyes névmások paradigmájából is hiányzik a keleten ismert ablativus, ahelyett ugyancsak névutó áll (l. 4.3.2.).

4.3.2. Személyes névmások

A személyes névmások alábbi alakjait találtam meg a szótárban:

	e. sz. 1.	e. sz. 2.	e. sz. 3.	k. sz. 1.
nom	<i>ma, mā</i> (244)	<i>nññ</i> (294)	<i>tñw, tñw</i> (219)	<i>min</i> (255)
acc	<i>mant</i> (478, 539)			
dat-lat	<i>mantema</i> (116)		<i>tñwteta</i> (85)	<i>minteməna</i> (296)
appr			<i>tñwitnam</i> (296)	
loc	<i>manə</i> (159)			<i>minna</i> (392)
com-instr			<i>tñwtetat</i> (219)	

Nem szerepelnek tehát a névmási paradigmában a többi keleti nyelvjárás alábbi casusai: ablativus (V *oy/ōy*, Vj. *ow/ōw*, Szur. *ʔ/i*), abessivus (VVj. *ləy*, Szur. *ləy*), comparativus (V *nññt*, *nññt*, Vj. *nññt*), translativus (VVj. Szur. *ya*). Ezek közül valószínűleg az abessivus és a translativus megvan a Szal.-ban is, az ablativus helyett a *nññt* névutó használatos, amely a VVj.-ben névmási esetraggá lett vagy azzá válóban van, míg a Szur.-ban is csak névutóként ismeretes, pl. Szal. *ma nññtem* 'от меня' (367). Hiányzik a névmási esetek közül a V *nat/nät*, *na'/nä'*, Vj. *na'/nä'*, Szur. *nat/nät* megfelelője is, ennek a funkcióját a déli nyelvjárásokhoz hasonlóan az eredeti instrumentalisrag látja el. A dativus-lativus csak az e. sz. 1. személyben mutat szerkezeti és anyagi egyezést a többi keleti nyelvjárással, ill. pontosabban: azok közül csak a pimivel, mivel ez az eset a Szal. az accusativusra épül, ahhoz járul a birtokos személyjel és azt követi a szinte az egész osztják nyelvterületre jellemző lativusrag; lehet, hogy ez a típusú szerkesztésmód délies, az e. sz. 1. személyben ui. ott is pontosan ilyen ennek a névmásnak ez az alakja (mivel azonban a többi személyben nincs adatolva, meg kell elégednünk ezzel a feltevéssel).

Egy adatot ismerek a hangsúlyos személyes névmásra is, ez a Vj. Szur. nyelvjárásokhoz hasonlóan a személyes névmás alanyesetéhez függesztett *nam* elemmel van képezve: *tñwənam*: *t. ur əntə tōjat* 'у него нет своей собственной склонности' (502), ahol az *ə* csak funkciótlan sarjadékhang, vö. *tñwənam* 'другой,' особый' (482).

4.4. Időjelek

A jelen idő jele: *t*, a perfectumé: *ø* és a praeteritumé: *s*.

Präsens: *wöttəm* 'живу' (115), *məntəm* 'пойду' (252), *məntən* 'идешь' (51), *mənt* 'пойдет' (367), *mosət* 'надо, нужно' (244), *wöttəw* 'живем' (407), *wöttət* 'живут' (338). A *t*, *t'* tövű igék e. sz. 3. személyében az időjel előtti *ə* kiesett, majd az időjel hasonult a tövégi mássalhangzóhoz és az így keletkezett abszolút szóvégi gemináta megrövidült, pl. *wät* 'убьет' (251), *sät* 'слышно' (417):

k. sz. 2.	k. sz. 3.	t. sz. 1.	t. sz. 2.	t. sz. 3.
<i>nin</i> (286)	<i>tin</i> (208)	<i>mən</i> (275)	<i>nən</i> (295)	<i>təγ</i> (220)
		<i>məntəwə</i> (275)		

wätət → *wätt* → *wät*, *sätət* → *sätt* → *sät*. (Ez a déli *t*-zö nyelvjárásokra is jellemző, vö DN C Kr. *ut* < *utta* 'leben, sein' [MSFOu. 128: 19, 55, 86], sőt az *l*-ező, *l'*-ező északiakban is előfordul, éppen a létigében). Mivel így a *t*, *t'* tövű igék jelen idejű és perfectumi alakja egybeesne (*wät* 'öl' ~ 'ölt'), a jelen idejű igealakok talán legalább félhosszú *t*-vel hangzanak: *wät, így esetleg lehetségesnek látom ezeket az alakokat a következők szerint értelmezni: *wät* (präs) → *wätt*.

Perfectum: *ketəm*: *atit sata k.* 'остался я одиноким' (26), *wätəm*: *tə kätənə w. ärkus tänkə* 'я в этот день добыл девятнадцать белок' (37), *jöyətəmən*, *kotmən*: *jökə j.*, *at k.* 'пришли домой, ночь переночевали' (175), *majtə*: *kötəmka jat m. mantəma* 'котомку свою он отдал мне' (116), *jörəttəm*: *núš möšə j.* 'я совсем про них забыла' (320).

Praeteritum, mindössze pár adatot találtam rá: *mənsən*: *məwät m.?* 'почему ушел?' (272), *tətəsəm*: *jökətə kār kot iwət t. amp oyatət ampat* 'обратно (домой) от охотничьей избушки я тащил нарту вместе с собаками' (81) és *ta ərtənə t. kārə amp oyatət* 'во время зимней охоты я тащил за собой нарту' (538), *nivəs*: *loka šawəja šeparəyə, at n. usə* 'следы свои скрой как следует, чтобы не было видно их' (449). Nyilván itt is kizszorulóban van a használatból az *s*-es múlt idő, mint a Tra.-ban, míg a szurguti dialektusok közül a P-ből már el is tűnt (vö. ALH 27: 282), mint az Irt.-ból és a Ni.-ből is.

4.5. Módjelek

Kijelentő mód: $\emptyset$

Felszólító mód: e. sz. 2. személyben módjelnek az az igetőhöz járuló magánhangzó tekinthető, amely alanyi ragozásban *a*, tárgyias ragozásban *e*. A k. sz. 2. személyben az *i*-hez, amely az imént említett *e*-vel történetileg azonos, a megfelelő személyrag csatlakozik: *itən* (t. sz. 2. személyben is hasonló alakulat várható: **itə*); az adatok fölöttébb szűkös volta miatt nem tudni, hogy ez az *i* csak a tárgyias imperativusi k. sz. (és t. sz.) 2. személyben lép-e fel, vagy az alanyiban is (l. még a személyjelölő suffixumokat bemutató táblázathoz fűzött 4. megjegyzést).

4.6. Genusjelek

Az activum jele: $\emptyset$, a passivumé: *əj*, abszolút szóvégi helyzetben (e. sz. 3. személyben) *ə*, pl. *jəwəjəm*: *ampəmənə j. ojatəyatta tan̄kijət* 'собака стала находить мне белок' (326), *tuwəjən*: *əntəm-pə iynə t., soləm təj ikinə t.* 'не медведь тебя унес, а унес тебя Хозяин верховий Салыма' (52), *təŋə*: *kūrtənə t.* 'он угорел (досл. в него набрался угар)' (24). Terëškin a nem első szótagi *ə*-t is többször *i*-ként regisztrálta, különösen *j* előtt, pl. *kūnšepijəm*: *ma k. jəwənə i jəwtəjəm jəŋka* 'меня схватили мужики и бросили в воду' (84), *nitri*: *ma sətəm n.* 'меня изжага мучает' (446), *törtiyən*: *petux rəjtəŋkət sosnə pərtə t.* 'горноста́й совсем обгрыз крылья у пегуха' (349). Az *əj* passivumjelként csak sajtóhiba lehet: *kūltəjəm*: *ma k.* 'я опьянел' (135). A környező osztják nyelvjárások közül a DN-ben, a DT-ben és a Kr.-ban van a passivumnak *əj* jele a szabályos *əj* mellett (l. MSFOu. 128: 21 kk., 43, 90 kk.), igaz, a DN-ben és a Kr.-ban csak a felszólító módú alakokban, míg a DT-ben a kijelentő módúakban is.

5. Igenévek

A főnévi igenév képzője *ta* és *təyə*, pl. *wərta* ~ *wərtəyə* 'делать' (522). A rövidebb és a hosszabb hangalakú infinitivus a szurguti nyelvjárásokra is jellemző (*ta* ~ *təyə*). A hosszabb alak *yə* eleme valószínűleg a translativus ragjával azonos, és az ilyen alak talán célhatározói funkciót tölt be, pl. *oməsta* 'сидеть; садить, ставить' (15–16): *kimət kətənə mənmən kitəyənəm o m ə s t e y ə kapkanət* 'на второй день мы оба пошли ставить капканы' (114). Mivel a hosszabb infinitivusképző hangalakja **təyə* helyett *təyə*, azt a benyomást kelti, hogy a *yə* nem az infinitivus *ta*, hanem a participium præsentis *tə* képzőjéhez árul.

A jelen idejű melléknévi igenévnek *tə* a képzője, amelynek vokálisa össze-
ételekben kiesik, pl. *tətə*: *nayət t. wojə* 'кедровка, роньжа (досл. птица, поедающая кедровые шишки)' (278), vö. *tita* 'есть, кушать' (209), *əmərtə*: *jəŋk ə. lot* 'место, где черпают воду', vö. *amərtəyə* 'черпать' (49), *titotəm* 'моя еда' (484) < *tita* + *ot* + Px, *jonttuŋ* 'наперсток' (63) < *jonttə* + *tuj*.

A múlt idejű melléknévi igenév képzője: (*ə*)m, pl. *mənməmə* 'когда я уезжал из дому' (79), vö. *məntə* 'идти' (274), *kərtməmən*: *k. kemənə* 'когда [мы двое] ободрали лося', vö. *kərtə* 'обдирать, ободрать' (184).

A határozói igenév képzője *mən*, miként a Szur. és Irt. nyelvjárásokban, valamint *man*, mint az északiakban (!), pl. *pitmən* 'попавшись' (112), vö. *pitta* 'попасть(ся)' (362), *kəñatəyətman* 'прячься' (347), vö. **kəñatəyət-*, vö. *kəñatta* 'спрятать(ся)' (155), *tirmətmən* (ɔ: *tərmətmən*) 'торопливо, спешно', vö. *tərmətyə* 'собираться, готовиться' (484).

6. Névtutók

A névtutók egy része morfológiailag nem tagolható, pl. *iwat: kār kot i.* 'от охотничьей избушки' (81), *māšə: atəŋ m.* 'до утра' (44), amelyek viszont igen, azok vagy valamilyen képzőt tartalmaznak, pl. *kōy at, kōkakat* (176), *kōwit* (539) 'вдоль чего-л.; около': *jeŋə kōkakat* 'по речке' (177), *amp lakam kōwit* 'по следу своей собаки' (539), *tapət kōy at* 'с недели, около недели' (177), vagy pedig esetragot kap(hat)nak, pl. *ketnə: kōrmetən k.* 'когда ободрали' (23) < *ket* указывает на возможность исполнения действия (с причастиями) (111), *saja, sāja* 'за (на вопрос: куда?)', *sajnə, sājnə* 'за (на вопрос: где?)' (415): (uo.): *juŋə posarət sajnə* 'за пленницы дров' (347) < *saj, sāj* (415), *pūŋəta: ma urət p.* 'к моему тестю' (23), *pūŋətnə:* 'возле, около, рядом' (377) < *pūŋət* 'бок, сторона' (uo.), *jōta* 'вслед, за; следом за кем-л.' (83, 87): *pupə šišam moŋ j.* 'за медвежонком' (83), *jōtat* 'с собой, при себе' (84).

Van példa a kettős névtutóra is: *təppə iwat: puŋəs t. i.* 'из-под пазухи' (381), vö. *təppə* 'нутро, внутренность': *kot təppinə* 'внутри дома, в доме', *kot təppija* 'внутри дома, в дом' (221).

A névtutók egy része birtokos személyjelet is kaphat, pl. *ma itramnə* 'впереди меня' (54), *ma pūŋətna* 'ко мне' (81). Az *a*-ra (< *a/*ä) végződő névtutókhoz *ŋ* hiátustöltővel járulnak a birtokos személyjelek: *tūw jotəŋət* 'следом за ним' (84), *ma kišəŋət* 'для меня', *mūŋ kišəŋaw* 'для нас' (114) stb. < *kiša* 'на, для; до (какого-л. времени)' (109), pl. *tūŋ kiša* 'на лето, для лета', *kuntə kiša* 'до каких por' (uo.).

7. A VVj. nyelvjárásból ismert, a jelen idejű igei állítmány mellett vagy helyett használatos *əki/əki* prädikatív partikulának van megfelelője a Szal.-ban: *əkə*, pl. *jāšpəŋəkə: kūtarələ šənš ūrət j.* 'у бурундука спинка полосатая', vö. *jāšpəŋ* 'полосатый' (71), *jətəkə: ma j. wōttəm* 'я хорошо живу' (*ə:* 'я хороший') (93), vö. *jət* 'хороший': *j. utəm* 'до свидания (досл. доброй, благополучной жизни)' (91).

8. Összefoglalás

Végezetül vegyük sorra azokat a legfontosabb jegyeket, részben az eddigieket megismételve, amelyek segítségével tisztázhatjuk a szalimi nyelvjárásnak a vele szomszédos keleti és déli nyelvjárásokhoz fűződő viszonyát.

8.1. Hangtan

Magánhangzók

Az *a labializálódott és középső nyelvállásúvá vált, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen.

Az *i palatalizálódott, ill. palatovelárisok szomszédságában nyíltabbá is vált (*e*) — mint délen.

Az *ɔ-t *u* képviseli, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen.

Az *o *ɔ*-vá és *ä*-vá redukálódott, labializálta a rá következő *ɣ-t — hasonlóan a Szur.-hoz, de *ŋ előtt nem redukálódott — a déliivel mutat bizonyos rokonságot. Az *ɔ és az *e folytatói szintén a Szur. nyelvjárásokkal mutatnak egyezést.

Az *u képviselői szintén a délihez közelítik a Szal.-t.

Az *ä folytatója a Szur.-ban és az Irt.-ben tapasztaltaknak felel meg.

Az *i folytatója nem mutat eltérést a szomszédos területekétől.

Az *ɔ képviselői az Irt.-hez közelítik a Szal.-t, de a palatovelárisok labializálódása a Szur.-hoz.

Az *ü a Szal.-ban következetesen delabializálódott — mint délen.

Az *ö ugyancsak labializálta az őt követő palatovelárisokat, hasonlóan a Szur.-hoz, kivéve az *η-t, amely előtt palatalizálódott, mint délen; a nagyon általános *ä* ~ *ö* ingadozás azonban megkülönbözteti a Szal.-t a szomszédos területek nyelvjárásaitól.

Az *ě folytatója nem mutat eltérést a szomszédos nyelvjárásokban található képvisellel összehasonlítva.

Az *õ delabializálódott, kivéve palatovelárisok előtt — mint délen, és megőrizte elülső hangrendjét — mint a DT-ben, de a palatovelárisokat labializálta — mint a Szur.-ban.

Tehát mindenekelőtt a középső nyelvállásúak redukálódása a Szur.-hoz kapcsolja a Szal.-t, de az Irt. felé mutató hangváltozások is körülbelül ugyanilyen jelentőségűek.

A nem első szótagi vokalizmusban bekövetkezett változások talán inkább az Irt. felé közelítik, különösen ha arra gondolunk, hogy a Szur. terület nagy részén kiveszőben levő vagy már kiveszett palatoveláris magánhangzó-harmónia délről keletre ható tendencia lehet.

Amikor meghatározott mássalhangzó-környezetben az interdialektális magánhangzó-megfelelésekben ingadozás mutatkozik, a Szal. a délivel és olykor a VVj. nyelvjárással egyezik meg, pl. (a VVj. Trj. stb. adatokat a KT-ből idézem forrásjelölés nélkül):

VVj. *awət* ~ Trj. *opat*, DN *upət* 'Haar' — Szal. *upət*

VVj. *pam* ~ Trj. *pom*, DN *pum* 'Gras' — Szal. *pum*

VVj. *näwi* ~ Trj. *ney_oi*, DN *nöwə*, DT *näwə* 'weiß' — Szal. *näwə*

VVj. *kanət*, Trj. *kunət* (< *kanət-), Ni. *χəη^c* ~ DN *χəηχ*, Kaz. *χəη^c*,

O *χəη^c* 'klettern' — Szal. *kanē*, *konē*

Trj. *jeñt* ~ Vj. *jäñt*, DN *jäñt* 'trinken' — Szal. *janē*

Trj. *set* ~ VVj. *sät*, DN *sät* 'zu hören sein' — Szal. *sat*

Trj. *let* ~ DN *täti* 'Vater' — Szal. *ta^o*

Trj. *jeji* ~ DN *jajə* 'Bruder' — Szal. *jajə*, *jəjə*

VVj. *kaləy*, Trj. *kələy* ~ DN *χetə* 'Enkelkind' — Szal. *ketə*

A Szal.-ban meglevő tövégi *ə* ~ *e*-váltakozás az Irt.-re is jellemző sajátosság.

Az őszosztják derivációs magánhangzó-váltakozásokat a Szal. is őrzi, pl.

VVj. *aləm*, Trj. *äləm*, DN *otəm*, Ni. *ətəm*, Kaz. *ələm* O *aləm* 'Schlaf' ~ VVj. *uləm*, Trj. *uləm*, DN *otəm* (!), Ni. *utəm*, Kaz. *wələm*, O *wuləm* 'Traum' — Szal. *otəm* ~ *utəm*

Trj. *mäs*-, Kr. *mos*-, Ni. Kaz. *məs*-, O *mas*- 'lieben' ~ VVj. Trj. DN Kr. Ni. *mustə*-, Kaz. *möstə*-, O *mustə*- 'gefallen' — Szal. *mos*- ~ *mustə*-

de csak a keleti nyelvjárásokra jellemző eseteknek a Szal.-ban nincs nyoma, pl. VVj. *aləη*, Trj. *äləη*, DN *otəη*, Ni. *ətəη*, Kaz. *ələη*, O *aləη* 'Anfang, Ende' ~ VVj. *uləηtə*-, Trj. *uləηtə*- DN *otəηtə*-, Ni. *ətəη^c*-, Kaz. *ələη^c* — 'anfängen' — Szal. *otəη* — *otəηt* [ə: ? *otəηt*-]

Mássalhangzók

Az *η, *k labializálódása ajakkerekítéses magánhangzók után szurgutias vonás, az ugyanilyen helyzetű *γ-nek *w*-vé válása a nyugatira is jellemző.

A *k > *k*, *ē* fonémahasadás már dél felé mutat, de mivel nem következett be a *k* > *χ*, megmaradt a keleties jelleg is.

Az *Δ és az *l *t*, ill. az *l *t* általi képvisellete kétségtelenül délies jegy.

A *č > š a nyugati nyelvjárásokhoz köti a Szal.-t, noha az Irt.-ben van č is, de annak az š-sel való kapcsolata, mint már említettem, további vizsgálatot igényelne. A (*č >) š > t változás ósoszjt. laterális előtti helyzetben szintén délies vonás.

A *č > t változás a keletiben és a déliben egyaránt végbement, így a közelebbi kapcsolatokról nem árul el semmit.

Az *n* előtti helyzetben lezajlott *γ > η változás az egész nyugati nyelvjárássterületen is megtalálható.

Amikor a VVj. Szur.-ban eredeti *ηk helyén η, γ vagy k áll a nyugatiban megőrződött mássalhangzó-kapcsolattal szemben, a Szal. ez utóbbi csoporttal mutat egyezést:

VVj. *karpt-*, Trj. *kunpt-* ~ DN *χονχ-*, Ni. *χον^o-*, Kaz. *χον^o-*, O *χον^o-* 'klettern' — Szal. *kan^ok-*, *kon^ok-*

V *čov-*, Trj. *čok-* ~ DN *čovχ-*, Ni. *šun^o-*, *šun^ok-*, Kaz. *šov^o-*, *šov^ok-*, O *sov^o-* 'ausschlagen' — Szal. *šov^ok-*

V *way-*, Trj. *wák-* ~ DN *wanχ-*, Ni. *won^o-*, Kaz. *won^o-*, *won^ok-*, O *won^o-* 'behaben' — Szal. *wan^ok-*

Pár szóban több olyan hangváltozást is találunk, amelyek a nyugati megfelelőekben vagy azoknak is csak egy részében láthatók viszont, pl.

VVj. *kötarki*, Trj. *köl^oγar* ~ DN *köt^oar*, Ni. Kaz. *küšar* 'gestreiftes Eichhorn' — Szal. *küt^oar*

V *pätaylam*, Trj. *pätaysem* ~ DN *pätlam*, DT *pätlim* ~ Ni. *pätlam*, Kaz. *pätlam*, O *pätlam* 'dunkel' — Szal. *pätlam*

Ha a jövevényszavak hangalakja nyelvjárás csoportonként eltérő képet mutat, a Szal. az Irt. dialektushoz közelebb áll, mint a többi keletihez, pl.

V Trj. *pirik* ~ DN *püräk* 'Pirogge' — Szal. *pirak*

Trj. *kiñtä* ~ DN *kěñčä* névutó — DN *kənša*

Vj. *kėrpil*, Trj. *kirpəs*, *kirpəs* ~ DN *kermac* 'Ziegel' — Szal. *kirməs*

VVj. *nipik*, Trj. *nipek* ~ DN *nepäk*, Ni. Kaz. *nepek* 'Papier'; — Szal. *nipak*

V Trj. *pirəs* ~ DN *pirəs* 'alt' — Szal. *pirəs*

8.2. Alaktan

Az egyes számú birtokra mutató személyjelek magánhangzója az első szótagi magánhangzótól függetlenül alsó nyelvállású maradt, vagyis őrzi a keleti ósoszjták állapotot, így ez az archaizmus szembeállítja a többi keleti nyelvjárással, de megkülönbözteti természetesen a többi csoporttól is.

A *ø* jeles múlt idő e. sz. 3. személyű ragja keleties vonás.

Az *n* eltűnése abszolút szóvégen teljes magánhangzó után az e. sz. 2. személyű igeragokban és személyjelekben szurgutias vonás.

A többes számú tárgy és birtok sorában az e. sz. 3. személyének szuffixuma *at*, és ez az Irt. felé mutat.

A kettős számú birtok *nət* jelének η-je γ helyett déli kapcsolatra utal.

A *nat/*nüt comitativusrag eltűnése (csak egy adverbium őrzi) és helyette az instrumentalisi *at* használata délies vonás.

A *nam* morféma approximativusi és nyomatékosító funkciója főleg a Szur.-hoz, kisebb részben a Vj.-hez is kapcsolja.

Az egyszeri adatoltságú distributivusi *pta* a Szur. atyafiság jele.

Az ablativusrag hiánya és a helyette használatos *iwat* névutó délies jegy, bár szórványosan a szurguti területen is (a pimiben) előkerül.

A személyes névmásokhoz csatlakozó, egyszer adatolt ablativusi *ninlet* névutó a Szur. felé vezető szál.

Az *s* múltidő-jel megléte szintén a keleti szomszédhoz fűzi a Szal.-t.

A passivumjel *aj, ə*, ez az Irt. nyelvjárások egy részével mutat egyezést. Egyértelműen a Szur. nyelvjárásokkal rokonítja közelebből a Szal.-t az a tény, hogy a rövidebb infinitivusképző mellett ismeri a hosszabbat is.

A gerundiumnak a szabályos *men* melletti *man* képzője az északi nyelvjárás csoport felé jelent kapcsolatot.

A gyéren adatolt prädikatív partikula a legkeletibb csoporttal (a VVj.-vel és a Szur. felé átmenetet képező Vart.-val) rokonítja a Szal.-t.

Az **əysə* igeképzőnek van keleties (Szur.) *əksə* és délies *əs* folytatója is, pl. *nəməksəta*, *numəksəta* ~ Szur. *nəməksəta* 'думать' (289), *jonəsta* ~ Szur. *jəntəksəta* 'чинить' (63).

Az *nt* igeképző is palatalizálódhat a Szal.-ban az Irt.-hez hasonlóan, pl. *pəərəntəta* ~ Szur. *pəərəntəta* 'топтать' (370), Irt. *pəərənt*-ua. (KT 729).

Némelykor a VVj. *im/im*, Trj. *em/em*, DN *em*, DT *im* képzőnek Szal. és Ni. Kaz. (!) *am* felel meg, pl.

VVj. *čičim*, Trj. *čičem*, DN *čičem*, DT *čičim* ~ Ni. Kaz. *šišam* 'kleiner Bär' — Szal. *šišam*

de: VVj. *kčičim*, Trj. *kčičem*, DN *xečem*, Ni. Kaz. *χišem* 'Schimmel' ~ Szal. *kešam*

VVj. *ilim*, Trj. *ilem*, DN *item*, Ni. *jetem*, Kaz. *jelem*, O *jelem* 'Scham' ~ Szal. *itam*

8.3. Egyéb

A 'tíz' fölötti számneveket (valószínűleg 'tizenhét'-ig) nyugati mintára a *kəđl* névutóval képezik a Szal.-ban, pl. *kitkəđləŋ*, *kitkəđləŋ* (ə: *kit-kəđl-jəŋ/jəŋ*) 'двенадцать' (114).

A szorzó számnevek a különben csak a déliben megtalálható *kes* névutóval alakulnak, pl. *əj kesa* 'за раз', *kət kesəŋ* 'два раза' (109).

A VVj. Szur. nyelvjárásokban ismeretlen a 'kard' alábbi megnevezése: Szal. *attə kəšəy* (20), DN *attə kešə*, Ni. *attə kešə*, Kaz. *altı keři*, O *altı keři* (KT 126).

9. Következtetés

A szalimi nyelvjárás olyan sajátosságokat mutat föl, amelyek kétségtelenül a keleti csoporthoz kapcsolják, abból azonban viszonylag korán kivált; a szurguti csoportra jellemző magánhangzó-változások elérték ugyan, de azok részben eltérő eredménnyel jártak; morfológiai vonatkozásban is több szállal kapcsolódik a szurgutéhoz, kevésbé viszont a VVj.-hez. A déli (és általában a nyugati) csoportra jellemző hang- és alaktani változások egy része is kimutatható a szalimiban. Mai állapotában a szalimit teljes mértékben a keleti és a déli közötti átmeneti nyelvjárásnak látom, helyzete a Steinitz gyűjtéséből megismerhető keusi és atlimi nyelvjárásokéhoz lehet hasonló, amelyek körülbelül azonos arányban tartalmaznak délies és északias vonásokat.

A szalimi nyelvjárás e szerény ismertetése természetesen nem pótolhatja a Teréskintől várható rendszeres leírást. Ezt remélni feljogosít minket az a körülmény, hogy a már több mint húsz (!) évvel ezelőtt megjelent vachi osztják nyelvтанának fő címe szerint az az osztják nyelvjárások bemutatását célzó sorozatnak az első része. Amíg azonban a teljes sorozat megjelenik, talán e kis írás is adhat némi eligazítást a szalimi nyelvjárásbeli állapotokról és annak az

osztják nyelvjárások rendszerében elfoglalt helyéről. Az általam felvázolt kép talán még e szótár anyagának további hasznosításával is finomítható lenne, bár csak egyre több kérdőjellel, hiszen az ofszet eljárásnak köszönhetően sok következetlenség és hiba gyakran állítaná megoldhatatlan problémák elé a kutatót.

HONTI LÁSZLÓ

A Phonological and Morphological Survey of the Salym Dialect of Ostyak

by LÁSZLÓ HONTI

N. I. TERÉŠKIN's Eastern-Ostyak dictionary Словарь восточнохантыйских диалектов (Leningrad 1981) contains material from the so far hardly known dialect spoken along the river Salym. On the base of the material published in the dictionary the author attempts to establish the phonology and morphology of the dialect in question and also to set out it in the system of the Ostyak dialects.

The phonology of the Salym-dialect is the following:

First syllable				Vowels				Non-first syllable			
<i>u</i>	<i>i</i>							<i>i</i>			
<i>o</i>	<i>e</i>							<i>e</i>			
<i>a</i>	<i>ä</i>							<i>a</i>			
<hr/>	<hr/>							<hr/>			
<i>ö</i>	<i>ë</i>		<i>õ</i>					<i>ə</i>			
<i>ä</i>	<i>ä</i>										
Consonants											
<i>p</i>	<i>t</i>			<i>t</i>		<i>k</i>	<i>k_o</i>	<i>k̄</i>		<i>?k̄_o</i>	
<i>w</i>					<i>j</i>	<i>γ</i>	<i>γ_o</i>	<i>(x)</i>			
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>n̄</i>		<i>n̄</i>		<i>η</i>	<i>η_o</i>				
	<i>s</i>	<i>š</i>									
	<i>r</i>	<i>l</i>		<i>(l)</i>							

In establishing the phonemes historical considerations had to be taken into account due to the nature of the publication and consequently, the phonological history of the dialect has also been introduced.

The vowel-harmony is not working in the Salym dialect any more and there is no trace of paradigmatic vowel-alternations in it as they are known in Vach-Vasjugan-Surgut dialect.

The morphology of the Salym dialect can be described only insufficiently on the base of the small amount of phrases and sentences contained in the dictionary. Paragraph 4. contains the suffixes used in different paradigms. After having studied other, mostly morphological details the author sets out to discuss the relation of the Salym dialect to the neighbouring (Eastern: Vach-Vasjugan-Surgut, Southern: Irtyš) dialects.

The characteristics of the Salym dialect as they are shown in this paper lend themselves to the following conclusion: the Salym dialect reveals features that undoubtedly link it with the Eastern group from which, on its part, this dialect separated very early, and although the vowel-alternations characteristic to the Surgut group reached it with partly different results, as regards morphology it is closer to the Surgut, than to the Vach-Vasjugan dialects.

A certain amount of phonological and morphological changes characteristic to the Southern (and generally the Western) group can also be found in the Salym dialect. In its present state the Salym dialect must be taken as a transitional dialect between the Eastern and Southern dialects, its position can be paralleled with the dialects spoken in Keuši and Atlym known from the collection of W. ŠTEINITZ, containing southern and northern features in about equal proportion.

